

Mračni turizam Hrvatske i Francuske

Zrinščak, Marina

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Tourism and Hospitality Management / Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:191:738298>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of Tourism and Hospitality Management - Repository of students works of the Faculty of Tourism and Hospitality Management](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu
Sveučilišni diplomski studij

MARINA ZRINŠČAK

Mračni turizam Hrvatske i Francuske

Dark tourism in Croatia and France

Diplomski rad

Opatija, 2024.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu
Sveučilišni diplomski studij
Održivi razvoj turizma

Mračni turizam Hrvatske i Francuske
Dark tourism in Croatia and France

Diplomski rad

Kolegij:	Ekonomska održivost turizma	Student:	Marina ZRINŠČAK
Mentor:	izv.prof. dr. sc. Daniela SOLDIĆ FRLETA	Matični broj:	ds4084/23

Opatija, kolovoz 2024.

SVEUČILIŠTE U RIJECI UNIVERSITY OF RIJEKA
FAKULTET ZA MENADŽMENT U TURIZMU I UGOSTITELJSTVU
FACULTY OF TOURISM AND HOSPITALITY MANAGEMENT
OPATIJA, HRVATSKA CROATIA

IZJAVA O AUTORSTVU RADA I O JAVNOJ OBJAVI OBRANJENOG DIPLOMSKOG RADA

MARINA ZRINŠČAK

(ime i prezime studenta)

4084/23

(matični broj studenta)

MRAČNI TURIZAM HRVATSKE I FRANCUSKE

(naslov rada)

Izjavljujem da sam ovaj rad samostalno izradila/o, te da su svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima, bilo da su u pitanju knjige, znanstveni ili stručni članci, Internet stranice, zakoni i sl. u radu jasno označeni kao takvi, te navedeni u popisu literature.

Izjavljujem da kao student–autor diplomskog rada, dozvoljavam Fakultetu za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci da ga trajno javno objavi i besplatno učini dostupnim javnosti u cjelovitom tekstu u mrežnom digitalnom repozitoriju Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci.

U svrhu podržavanja otvorenog pristupa diplomskim radovima trajno objavljenim u javno dostupnom digitalnom repozitoriju Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci, ovom izjavom dajem neisključivo imovinsko pravo iskorištavanja bez sadržajnog, vremenskog i prostornog mog diplomskog rada kao autorskog djela pod uvjetima *Creative Commons* licencije CC BY Imenovanje, prema opisu dostupnom na <http://creativecommons.org/licenses/>.

U Opatiji, rujan 2024.

Potpis studenta

SAŽETAK

Suvremenim turističkim potrebama više ne udovoljava isključivo more i sunce već je osjetna potreba za intenzivnijim i drugačijim sadržajem. Mračni turizam u potpunosti odgovara traženom, do te mjere da predstavlja kontroverzan oblik turizma koji izaziva polemike i podijeljena mišljenja. Neki oblik mračne ponude moguće je pronaći u svim dijelovima svijeta, no mali broj destinacija može ponuditi širok spektar mračnog sadržaja poput Hrvatske i Francuske. Na tim su područjima dostupne razne forme mračnog turizma čime je moguće udovoljiti specifičnim potrebama i motivima posjetitelja. Osim lokaliteta obavijenih velom paranormalnog, groblja i napuštenih vojnih objekata, značajan je broj memorijalnih mjesta stradanja, koja zapravo nose mračnu turističku ponudu u promatranim zemljama. Polazeći od činjenice da se Francuska smatra jednom od predvodnica svjetskog turizma, uz određen broj sličnosti sa Hrvatskom, provedena je komparativna analiza spomenutih zemalja. U obje zemlje identificirane su određene snage i slabosti, prilike i prijetnje na polju mračnog turizma. Popularizacija mračnog turizma dovela je do proširenja turističke ponude, s brojnim pozitivnim ali i negativnim efektima. Najveću prepreku mračnom turizmu predstavlja pitanje etičnosti i nedovoljna upoznatost javnosti s istim, što umanjuje mogućnost eksploatacije mnogobrojnih mračnih resursa i posljedično, daljnji ekonomski i društveni razvoj destinacije. Provedenim istraživanjem potvrđeni su gornji navodi, budući da rezultati ukazuju na podijeljenost mišljenja i resigniranost ispitanika u vezi s razvojem mračnog turizma na teritoriju RH. Potencijal svakako postoji, no potreban je stručno usmjeren angažman u razvoju mračnog turizma zahvaljujući kojem bi stanovništvo prigrlilo ovaj fenomen i porasla turistička potražnja.

Ključne riječi: mračni turizam, turistička ponuda, Hrvatska, Francuska, etičnost

SADRŽAJ

UVOD	1
1. MRAČNI TURIZAM	2
1.1. POJMOVNO ODREĐENJE I KATEGORIJE MRAČNOG TURIZMA	2
1.2. OBILJEŽJA POTRAŽNJE MRAČNOG TURIZMA	9
2. ANALIZA MRAČNOG TURIZMA FRANCUSKE	13
2.1. ULOGA MRAČNOG TURIZMA U TURIZMU FRANCUSKE	13
2.2. LOKALITETI MRAČNOG TURIZMA U FRANCUSKOJ	16
2.3. SWOT ANALIZA MRAČNOG TURIZMA FRANCUSKE	26
3. ANALIZA MRAČNOG TURIZMA HRVATSKE	30
3.1. LOKALITETI MRAČNOG TURIZMA U HRVATSKOJ	30
3.2. SWOT ANALIZA MRAČNOG TURIZMA HRVATSKE	42
3.3. POTENCIJAL DALJNJEG RAZVOJA MRAČNOG TURIZMA U HRVATSKOJ	44
3.4. ETIČNOST I UTJECAJ NA OKRUŽENJE	47
4. USPOREDBA OBILJEŽJA MRAČNOG TURIZMA HRVATSKE I FRANCUSKE	50
5. ISPITIVANJE STAVOVA HRVATSKE JAVNOSTI O FENOMENU MRAČNOG TURIZMA	53
ZAKLJUČAK	69
POPIS LITERATURE.....	71
POPIS ILUSTRACIJA	81

UVOD

Tema ovog diplomskog rada je mračni turizam Hrvatske i Francuske. Mračni turizam jedan je od najmlađih specifičnih oblika turizma, pojmovno definiran tek 90-ih godina 20. stoljeća a podrazumijeva posjećivanje mjesta povezanih sa smrću i katastrofama. Posljednjih godina ovaj je oblik turizma sve zanimljiviji te raste broj mračnih turista. No, s obzirom na potencijal, još uvijek nije u potpunosti prepoznat. O razlozima zašto je tome tako moguće je tek spekulirati i nedvojbeno su potrebna dodatna istraživanja ovog pomalo kontroverznog fenomena. Individualna percepcija, skepticizam prema predznaku „mračno“ kao i pitanje etičnosti djelomično daju odgovor na to pitanje. Važan faktor u analizi predstavljaju motivi turista koji se razlikuju od osobe do osobe. U sklopu ovog rada, fenomen mračnog turizma analiziran je na odabranim lokalitetima u Hrvatskoj i Francuskoj.

Svrha ovog diplomskog rada je osvijestiti značaj mračnog turizma za očuvanje povijesne i kulturne baštine i nacionalnog identiteta, jačanje položaja hrvatskog turizma na međunarodnom tržištu i daljnji razvoj nacionalnog gospodarstva. Kroz pet poglavlja rada ostvaruju se četiri cilja: objasniti fenomen mračnog turizma, analizirati i usporediti odabrane destinacije mračnog turizma, identificirati učinke i razvojni potencijal mračnog turizma na području RH te utvrditi stavove i percepciju šire javnosti o mračnom turizmu.

Okosnicu rada čine sljedeća istraživačka pitanja:

1. U kojoj je mjeri mračni turizam društveno prihvatljiva pojava?

2. Postoji li adekvatna osnova za razvoj mračnog turizma u Republici Hrvatskoj?

Metode korištene u radu obuhvaćaju analizu sekundarnih podataka, deskriptivnu i komparativnu metodu te analizu primarnih podataka prikupljenih anketnim istraživanjem.

1. MRAČNI TURIZAM

Smrt, kao neizbježan dio ciklusa života, oduvijek je intrigirala ljude. Napretkom društva raste i potreba za znanjem, stoga je logičan slijed pojava specifičnog oblika turizma usmjerenog na fenomen tragedije i smrti. Mračni turizam, premda još relativno nepoznat pojam, ubrzano se razvija posljednjih godina a mišljenja su podijeljena (Chen, 2022). Kontroverzan i neobičan, ovaj fenomen ruši predrasude i osvještava prolaznost života, a u nastavku ovog poglavlja isti će biti pobliže predstavljen.

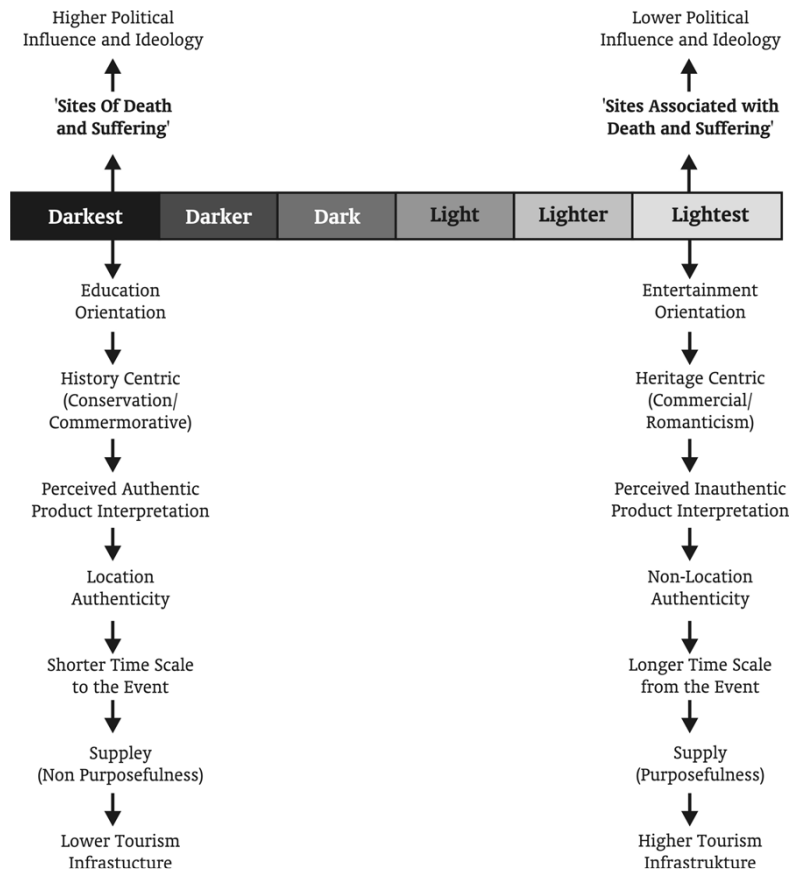
1.1. Pojmovno određenje i kategorije mračnog turizma

Kao jedan od specifičnih oblika turizma, mračni turizam predstavlja suprotnost masovnom turizmu i tradicionalnim turističkim atrakcijama, identificirajući postojanje posebnog interesa za točno određenom vrstom doživljaja. U slučaju mračnog turizma, taj poseban interes podrazumijeva posjećivanje mjesta povezanih sa smrću, nesrećama, ratovima, mučenjem i sl. Fenomen mračnog turizma nerijetko se naziva proizvodom modernog doba i kulture te intenzivno okupira turističke stručnjake proteklih 20-ak godina (Stone, 2006). Konačno je uspostavljen kao termin za označavanje lokaliteta genocida, holokausta, atentata, zločina ili zatvaranja koja privlače posjetitelje (Lennon, 2017). No, općenito gledano, fascinacija smrću jednako je stara kao i čovječanstvo, te je stoljećima unatrag moguće identificirati primjere navedenog. Od gladijatorskih borbi u starom Rimu, preko srednjovjekovnog javnog spaljivanja „vještica“ do suvremenih lokaliteta poput Auschwitza i Ground Zero memorijalnog centra u New Yorku, evidentna je ljudska potreba za tzv. mračnim iskustvima. Imajući u vidu navedeno, moguće je mračni turizam definirati kao „putovanje ili privremeni boravak osoba u destinaciji ili na nekom lokalitetu koji su obilježeni ljudskim stradavanjima u povijesti, na kojima su se odvijali ratni sukobi, dogodile prirodne ili ljudskom greškom nastale katastrofe, odnosno na kojima su stradale poznate ličnosti” (Jaman, 2020). Prema Seatonu (1996), mračni turizam je „putovanje na mjesto koje je u cijelosti ili djelomično motivirano željom za stvarnim ili simboličkim susretima sa smrću, posebno, ali ne i isključivo nasilnom smrću” (Stone, 2006).

Sam pojam „mračni turizam“ formirali su 1996. godine autori Malcolm Foley i John Lennon, objedinivši tako „prezentiranje i potrošnju (od strane posjetitelja), realne i komodificirane smrti i lokacija gdje su se dogodile razne katastrofe” (Rabotić, 2013). Njihova definicija obuhvaća lokacije na kojima se, ne tako davno, dogodila neka nesreća ili smrt, a koja je još uvijek živa u sjećanjima ljudi. Uz najčešće korišteni „mračni turizam“, često se nailazi i na pojmove „turizam crnih točaka“ (eng. *black spots tourism*), „tanatoturizam“ (eng. *thanatourism*), „morbidni turizam“ (eng. *morbid tourism*), „turizam žalosti“ (eng. *grief tourism*) i „horor turizam“ (eng. *horror tourism*) (Rabotić, 2013). Sve navedeno jasno daje do znanja kako je riječ o neuobičajenom turističkom konceptu u čijem su središtu smrt i patnja, odnosno nelagoda nasuprot uobičajenoj potražnji za ugodnim i „pozitivnim“ iskustvima.

Bitno je napomenuti kako nisu sva mjesta ovog tipa lokaliteti mračnog turizma te uvidjeti raznolikost među onima koja to jesu, što otežava jednostavnu podjelu i kategorizaciju istih. Navedeno rezultira kreiranjem spektra mračnog turizma, ovisno o karakteristikama pojedinog lokaliteta, temeljem kojih su neka mjesta mračnija od drugih. Osnovni kriterij „mračnosti“ prema Williamu Milesu jest razlika između „mjesta smrti“ i „mjesta povezanih sa smrću“ (Stone, 2006). Ipak, ne postoji univerzalna podjela oblika mračnog turizma, pa su tako poznata tri pristupa istoj: temeljem ponude, temeljem potražnje i integralni (holistički) pristup iz obje perspektive (Biran, Poria i Oren, 2011). Najčešća kategorizacija upravo je ona temeljena na ponudi, u formi spektra od najtamnije do najsvjetlije nijanse mračnog turizma koju predstavlja autor Phillip Stone (2006).

Slika 1. Spektar mračnog turizma

Izvor: Stone, 2006.

Slika prikazuje spektar mračnog turizma kroz šest nijansi ponude – od najtamnije do najsvjetlije (Stone, 2006). Najtamniji oblik mračnog turizma, na jednom kraju spektra, karakteriziraju izvorna mjesta smrti i patnje uz koje se veže izniman politički utjecaj i ideologija. Fokus nije na privlačenju turista već na edukaciji i očuvanju povijesti, stoga je i infrastruktura skromna i jednostavna. Dodatnu težinu ovom obliku daje i manji vremenski odmak od samog tragičnog događaja. U ovu skupinu ubrajaju se koncentracijski logori poput Auschwitza. Na drugom kraju spektra nalazi se najsvjetliji oblik mračnog turizma, koji je definiran dalekom prošlošću, izostankom ili minimalnim utjecajem politike te pridavanjem zabavnog karaktera lokalitetu, koji ne mora biti izravno povezan sa smrću i patnjom. Naglasak je na komercijalizaciji istog, uz velika ulaganja u razvoj infrastrukture i dodatnih atrakcija, proizvodnju suvenira te stvaranje brenda. Tipičan primjer najsvjetlije nijanse mračnog turizma su London Dungeon i, još nerealizirani, projekt Dracula Park u

Rumunjskoj. Neutralni položaj u sredini spektra mračnog turizma zauzimaju tamnice i počivališta (Štajdohar, 2021).

Prikazanih šest nijansi mračnog turizma moguće je prikazati i u obliku sedam izvora mračne ponude (Stone, 2006):

1. Tvornice mračne zabave

Riječ je o lokalitetima, atrakcijama i turama primarno zabavnog karaktera, stvorenima u komercijalne svrhe. Navedeno ih smješta na najsvjetliji kraj spektra mračnog turizma. Utemeljena na stvarnom ili fiktivnom doticaju sa smrću, ova se mjesta mogu podičiti impresivnom infrastrukturom i popratnim sadržajima, nastalima iz potrebe da se kompenzira nedostatak autentičnosti i stvarnih mračnih zbivanja. Ovaj koncept široko je rasprostranjen u svijetu, pružajući posjetiteljima jeziv doživljaj, no u kontroliranim uvjetima i na socijalno prihvatljiv način. Jedan od najpopularnijih primjera europski je koncept tamnica u vlasništvu Merlin Entertainments Ltd, čiji je najistaknutiji brend već spomenuti London Dungeon.

2. Mračne izložbe

Često smještene daleko od stvarnih područja smrti, mračne izložbe kategorija su koja posjetiteljima nudi proizvod usko povezan sa patnjom i smrću, edukativnog i komemorativnog karaktera. Ekstremni pripadnik ove kategorije jest izložba Body Worlds čiji postav sačinjavaju prava balzamirana ljudska tijela čime, osim fascinacije, potiče i raspravu o etičnosti.

3. Tamnice i zatvori

Lokaliteti koji posjetiteljima približavaju kazneno-pravne običaje kroz povijest, povezani prvenstveno sa nekadašnjim zatvorima i sudnicama. Ovu kategoriju obilježava visok stupanj komercijalizacije i razvijena turistička infrastruktura, te spoj zabave i edukacije. Nalazi se na sredini spektra, kombinirajući svijetle i tamne elemente.

4. Mračna počivališta

Fascinirajući posjetitelje romantiziranim prikazom smrti, spojem svijetlog i tamnog, ova kategorija obuhvaća groblja i grobne spomenike kao mračne turističke proizvode, naglašavajući njihovu ulogu u očuvanju povijesne i kulturne baštine. Ta je uloga naročito vidljiva na primjerima groblja od iznimne umjetničke i povijesne vrijednosti, poput pariškog groblja Père-Lachaise što će detaljnije biti prikazano u nastavku rada.

5. Mračna svetišta

Lokaliteti usmjereni na održavanje sjećanja i odavanje počasti nedavno preminulima, najčešće podignuti u neposrednoj blizini mjesta tragičnog događaja. Prisutna je snažna politička nota i visoka medijska popraćenost. Nasuprot tome, infrastruktura je većinom skromna, neprilagođena turističkoj eksploataciji. Ovim se obilježjima svetišta smještaju na tamniji kraj spektra tanatoturizma. Jedno od najpoznatijih mračnih svetišta je ulaz u Kensingtonsku palaču, gdje su milijuni ljudi ostavljali cvijeće u spomen na tragično preminulu princezu Dianu, a kasnije je premješteno na imanje Althorp gdje je Princeza sahranjena.

6. Mračna mjesta sukoba

Pod mračna mjesta sukoba svrstavaju se sva ratišta i područja povezana sa ratom, te varijacije istih koje čine mračni turistički proizvod. Unatoč svojoj povijesnoj, komemorativnoj i obrazovnoj osnovi, neosporna je rastuća komercijalizacija i jačanje fokusa na profit, a posebno je naglašen i utjecaj političkih ideologija na percepciju ovih lokaliteta. Navedeno uzrokuje slabljenje njihove edukativne funkcije zbog individualnih interpretacija posjetitelja, koje često nisu u skladu sa objektivnim činjenicama vezanim uz određeni povijesni događaj. Velik broj ratova kroz povijest osigurao je i jednako velik broj turističkih atrakcija, a iste se razlikuju s obzirom na protek vremena od izvornog događaja. Što je veći vremenski odmah, to je događaj zabavnijeg i svjetlijeg karaktera. S druge strane, sjećanja na sukobe novijih datuma još su vrlo živa i bolna, čime poprimaju tamniji karakter. U ovu kategoriju općenito ulaze uprizorenja povijesnih bitaka poput Seljačke bune ili posjete ratištima Prvog i Drugog svjetskog rata te Domovinskog rata.

7. Područja genocida

Na samom kraju spektra nalazi se najtamnija kategorija mračnog turizma koja podrazumijeva područja genocida, obilježena iznimnom patnjom, zvjerstvima i masovnim zločinima. Premda nisu mnogobrojna, sam spomen ovih mjesta leđi krv u žilama a posjetiteljima pruža najintenzivnije emocionalno iskustvo koje ih trajno obilježava. Glavna svrha postojanja ovih lokaliteta jest očuvati sjećanje na sve tragično preminule, educirati žive o postojanju ultimativnog zla i ekstremnih političkih ideologija te osigurati da se povijest nikada više ne ponovi. Najpoznatiji primjer ove kategorije jest koncentracijski logor Auschwitz, univerzalni simbol zla, koji čuva sjećanje na žrtve holokausta.

Autor Tony Seaton formira pet kategorija mračnog turizma, s obzirom na vrstu motivacije pojedinca (Seaton, 1996).

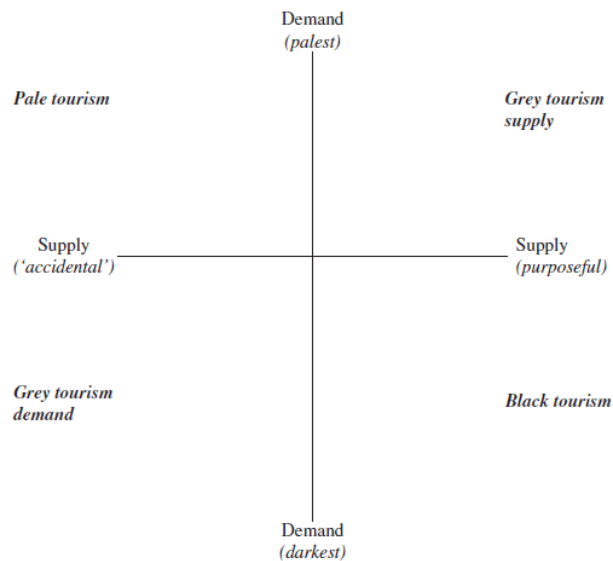
Tablica 1. Pet kategorija mračnog turizma s obzirom na motivaciju

<p>Putovanja s ciljem svjedočenja javnoj manifestaciji smrti</p> <ul style="list-style-type: none"> • vrlo često u prošlosti - masovno pohođenje gladijatorskih borba, javnih smaknuća i sličnih događaja • danas, u većini zemalja najstrože osuđivana i moralno neprihvatljiva pojava no nije iskorijenjena • znatiželjno promatranje tragičnih scena raznih nesreća - moderni izraz
<p>Putovanja na lokalitete gdje se u prošlosti dogodila smrt</p> <ul style="list-style-type: none"> • najčešći oblik mračnog turizma • posjećivanje mjesta uniranja, npr. koncentracijski logori, mjesta atentata i prometnih nesreća slavnih osoba
<p>Putovanja na memorijalna mjesta i mjesta sahrane</p> <ul style="list-style-type: none"> • smatra se paradigmom mračnog turizma • obuhvaća posjete grobljima, katakombama, grobnicama, spomenicima rata i mjestima sjećanja
<p>Putovanja na mjesta gdje su izloženi materijalni dokazi ili simboli smrti</p> <ul style="list-style-type: none"> • lokaliteti na kojima su izloženi mračni artefakti (ovdje se nije nužno i dogodila smrt) • posjetitelje zadovoljava materijalna i simbolična prezentacija smrti
<p>Putovanja radi promatranja rekonstrukcija povijesnih bitaka i simulacija smrti</p> <ul style="list-style-type: none"> • do 20. st. većinski podrazumijeva vjerske predstave poput prikaza Kristove muke i smrti • nakon 2. svjetskog rata u fokus dolaze rekonstrukcije povijesnih bitaka • suvremeni trend: igrane detektivske priče za zaljubljenike u misterije

Izvor: Izrada autorice prema Seaton, 1996.

Autor Richard Sharpley (2009) pak predstavlja integralni pristup kroz tzv. “kontinuum namjene”, kojim se nastoji utvrditi veza između ponude i potražnje. Ovaj koncept prepoznaje slučajnu, stjecajem okolnosti nastalu atrakciju i svjesno kreiranu ponudu u svrhu ostvarenja profita od interesa za tamnu tematiku. Isti je prikazan kroz matricu ponude i potražnje mračnog turizma (Rabotić, 2013).

Slika 2. Matrica ponude i potražnje mračnog turizma

Izvor: Sharpley i Stone, 2009.

Iz slike je moguće iščitati četiri nijanse mračnog turizma, a to su (Sharpley, 2009):

- Blijedi turizam – obuhvaća turiste sa minimalnim ili ograničenim zanimanjem za temu smrti, slučajne posjetitelje mjesta koja izvorno nisu bila zamišljena kao turističke atrakcije (npr. grobovi poznatih osoba)
- Siva turistička potražnja – sačinjena je od turista fasciniranih smrću koji posjećuju “slučajne” lokalitete mračnog turizma
- Siva turistička ponuda – podrazumijeva lokalitete svjesno stvorene u cilju eksploatacije smrti poput muzeja, no privlače turiste slabog interesa za tu tematiku
- Crni turizam – “čisti” oblik mračnog turizma čija je ponuda ciljano kreirana da zadovolji znatiželju posjetitelja i njihovu fascinaciju smrću, pritom ostvarujući profit (npr. plaćeni obilasci mjesta terorističkih napada)

Također, Sharpley donosi i podjelu mračnog turizma kroz pet kategorija i pripadajuće potpodjele kako je vidljivo iz slike (Jaman, 2020):

Slika 3. Pet kategorija mračnog turizma prema Sharpleyu

Izvor: Izrada autorice prema Jaman, 2020.

Unatoč rastućem interesu i povećanoj pozornosti, koncept mračnog turizma nedovoljno je istražen a literatura ostaje teoretski slaba te su potrebna daljnja istraživanja spomenutog područja (Stone, 2006). U prilog tome idu i neslaganja autora oko osnovnog pokretačkog mehanizma ovog fenomena. Tako Seaton zastupa stav „da je mračni turizam zapravo fenomen ponašanja, definiran motivima turista za razliku od posebnih karakteristika lokaliteta ili atrakcija” (Štajdohar, 2021). Glavni nedostatak ovog pristupa jest zanemarivanje aspekta ponude, stoga Sharpley (2005.) ističe nužnost razmatranja oba aspekta – ponude i potražnje – u svrhu formiranja cjelovitog okvira mračnog turizma.

1.2. Obilježja potražnje mračnog turizma

Opće je poznato da turiste već odavno ne zadovoljava tradicionalna turistička ponuda – sunce i more. Stoga je razumljivo da su isti u potrazi za novim oblicima odmora i razonode. Brojni su razlozi zbog kojih je to tako, no svi imaju zajednički cilj: zadovoljstvo turista. Premda, na prvi pogled, kontraintuitivno, kod sve većeg broja ljudi primjetan je interes za mračnim turizmom. Sve je rasprostranjenija fascinacija tragedijama i smrću, što je posebno potencirano informacijama iz medija. Kako bi se mogla razumjeti potreba pojedinaca za sudjelovanjem u ovoj vrsti turizma, potrebno je razumjeti osnovni pokretački faktor –

motivaciju. Motivacija predstavlja unutarnju snagu pojedinca koja dovodi do akcije, čime zauzima značajnu ulogu u donošenju odluka i ponašanju turista (Farmaki, 2013).

Osnovni razlog sudjelovanja u mračnom turizmu jest suočavanje sa smrću, u stvarnosti ili simbolično. Ipak, kako svaki čovjek posjeduje jedinstven set osobina i stavova, evidentno je da će se i motivi razlikovati od pojedinca do pojedinca, ali i o tumačenju različitih istraživača. Prema autorima Zhu Jian and He Haiqun (2008), motivacija za mračni turizam izvorno je proizašla iz nagona sačinjenog od tri elementa: stimulacije, kretanja i razmetanja. Navedeno uključuje strah od duhova, znatiželju, nostalgiju, gledanje zločina ili abnormalnih ceremonija, urođenu potrebu za ubijanjem i borbu sa smrću (Chen, 2022).

Autor MacCannell (1989) uvjerenja je da turiste na putovanja motivira stanje suvremenog društva, stoga teže doživljajima utemeljenima na realnosti i autentičnosti, odbacujući one nestvarne. Ipak, nužno je osvijestiti višedimenzionalni karakter motivacije. Budući da ne postoji univerzalno poimanje tragedije povezane s ljudskom patnjom, pojedinci tragediju doživljavaju kao lekciju i priliku za učenje, dok drugi ne vide nikakvu poveznicu s njom i smatraju da se tako nešto njih ne tiče već se događa drugima (Kesar, Tomas, 2014). Osim (ne)razumijevanja tragedije, na motivaciju se odražava i mišljenje o okolnostima događaja, pri čemu posebnu težinu imaju tragedije širih razmjera. Izniman utjecaj na motivaciju imaju psihološki faktori i individualni unutarnji porivi. Većinski posjetitelji mračnih lokaliteta ljudi su izravno povezani s tragedijom, bilo osobnim iskustvom ili iskustvom članova obitelji (Kesar, Tomas, 2014). Također, kao motivacijski faktor neizostavno je spomenuti sposobnost individue da tragediju promotri iz različitih uglova, uz emocionalnu distancu i visoku razinu samokontrole (Kesar, Tomas, 2014).

Autor Tarlow (2005) uspostavlja vezu između psihološkog profila posjetitelja i osjećaja koji se u njima javljaju, a oni su: nesigurnost, poniznost, zahvalnost i superiornost (Štajdohar, 2021). Prema autorici Yuill (2003), razlozi posjete mračnim područjima variraju od interesa za smrt i katastrofu, preko učenja o povijesti koja se nalazi u pozadini tragedije, u znak sjećanja na obitelj, prijatelje ili čak iz osobnog osjećaja krivnje, do morbidne znatiželje. Navedeno predstavlja faktore potražnje, tzv. *push* motivacijske faktore, koji se odnose na turista kao subjekt i predstavljaju pokretačke, unutarnje sile koje ga potiču na putovanje. Nasuprot njima nalaze se faktori ponude, tzv. *pull* motivacijski faktori, koji privlače turiste u određenu destinaciju, poput raznih artefakata, sakralizacije mjesta i slično.

U ovom je slučaju sva vrijednost sadržana u samom objektu turističkog putovanja (Yuill, 2003).

U nastojanju boljeg razumijevanja interesa za mračni turizam, autorica Dunkley prepoznaje nekoliko mogućih motiva za sudjelovanje u istom (Robinson, Heitmann i Dieke, 2011):

Tablica 2. Motivi sudjelovanja u mračnom turizmu prema Dunkley

posjećivanje groblja iz potrebe pojedinca za promišljanjem, retrospekcijom i duhovnošću	traženje uzbuđenja i rizika (poput sudjelovanja u utrci s bikovima u Pamploni)
validacija događaja koji su se mogli odviti, poput zločina ili katastrofa	autentičnost i potreba za priznanjem stvarnog postojanja mjesta ili osobe
praktični razlozi, tj. usputni obilazak mračnog lokaliteta u sklopu posjete poznatoj turističkoj destinaciji	želja za posjetom važnim znamenitostima i kulturnim mjestima na kojima su trajno zabilježeni važni povijesni događaji (primjerice lokacije atentata na svjetske državnike)
vjerska pobuda	
poriv za učenjem i samootkrićem	
u svrhu prisjećanja na žrtve tragičnih događaja	morbidna znatiželja za istraživanjem mjesta na kojima se nedavno dogodila tragedija

Izvor: Izrada autorice prema Robinson, Heitmann i Dieke, 2011.

Slijedom svega izloženog, moguće je sumirati najčešće razloge za sudjelovanje u mračnom turizmu (Cerović i Zanketić, 2014):

- sjećanje
- kontemplacija
- posebni interesi
- uzbuđenje/rizik
- potvrđivanje/validacija
- autentičnost
- samootkrivanje
- morbidna znatiželja
- hodočašće

Istraživanje portala Travel News (2022) pokazuje da među mračnim turistima prevladavaju pripadnici mlađih generacija. Čak 91% ukupne populacije generacije Z sudjelovalo je u nekom obliku mračnog turizma. Spomenuta demografska slika ne iznenađuje, budući da su mlađe osobe podložnije utjecaju trendova te sklonije eksperimentiranju za razliku od starije, u pravilu konzervativnije populacije. U prilog tvrdnjama o rastućoj popularnosti mračnog turizma govore i predviđanja da će vrijednost ovog turističkog tržišta do 2031. godine dosegnuti 43,5 milijardi USD (GlobalData Thematic Intelligence, 2023). Drugim riječima, očekuje se rast od otprilike 13,5 milijardi USD u odnosu na 2022. godinu, kada je vrijednost globalnog mračnog turističkog tržišta iznosila oko 30 milijardi USD (Thakur, 2023).

Posjećivanje mračnih destinacija ne podrazumijeva puko fizičko prisustvo posjetitelja i razgledavanje lokaliteta. Mračni turizam predstavlja puno više od toga – njegovi emocionalni i kognitivni aspekti turistima osiguravaju u potpunosti novo i jedinstveno iskustvo. Čak i među posjetiteljima iste mračne destinacije zabilježen je raznolik spektar emocija i doživljaja (Iliev, 2021). Unatoč proporcionalnoj povezanosti stupnja “mračnosti” lokaliteta i dubine doživljaja posjetitelja, ove dvije varijable nipošto se ne preklapaju. Raznolikost iskustava i reakcija turista dodatno otežava identifikaciju univerzalnog motiva, zajedničkog svim sudionicima mračnog turizma te su neophodna daljnja istraživanja i nadopuna stručne literature na ovu temu (Iliev, 2021).

2. ANALIZA MRAČNOG TURIZMA FRANCUSKE

Turizam čini skoro 8% ukupnog BDP-a Francuske što govori o značajnom utjecaju turističke industrije na nacionalnu ekonomiju (Ministère de l'Économie, des Finances et de la Souveraineté Industrielle et Numérique, n.d.). Uz tradicionalne oblike turizma, bilježi se i rastuća popularnost mračnog turizma u Francuskoj, naročito ratnog (Prideaux, 2007). Premda o tome još nije moguće govoriti u kontekstu snažnog oblika turizma, neki od lokaliteta ističu se kao nositelji francuskog mračnog turizma. Ovo poglavlje posvećeno je spomenutim lokalitetima koji svojom atraktivnošću u velikoj mjeri kompenziraju nedovoljnu iskorištenost ostalih „mračnih“ lokaliteta.

2.1. Uloga mračnog turizma u turizmu Francuske

Republika Francuska među najrazvijenijim je europskim zemljama, država bogate i duge povijesti te jedno od najpopularnijih turističkih odredišta u svijetu. Zahvaljujući povoljnom zemljopisnom položaju, klimi i raznovrsnom krajoliku tijekom cijele godine privlači veliki broj turista iz svih krajeva svijeta. Turistička ponuda raznolika je i usmjerena na širok spektar posjetitelja, gdje svaki tip turista pronalazi nešto po svojoj mjeri. S obzirom na navedeno, ne iznenađuje činjenica da je i mračni turizam u Francuskoj pronašao svoje mjesto. Pretečom mračnog turizma u Francuskoj može se smatrati pariška mrtvačnica, *Morgue de Paris*, izgrađena 1804 (Waters, 2018). Popularnost stječe preseljenjem na obalu rijeke Seine 1864. godine (Brouwer, 2019).

Osnovna svrha, identifikacija nepoznatih pokojnika, ubrzo je pala u drugi plan zahvaljujući rastućoj znatiželji i fascinaciji građana smrću. Tijela su danima bila izložena pogledima, a senzacionalni novinski članci o pronađenim žrtvama jačali su interes javnosti. Posebno se ističe slučaj četverogodišnje djevojčice čiji je prizor privukao 150 000 posjetitelja, a mrtvačnica dosegla status poznate turističke destinacije spominjane u brojnim turističkim vodičima onog doba. Do 40 000 Parižana i turista svakog je dana dolazilo pred mrtvačnicu. Što je prizor bio strašniji, broj znatiželjnika je bio veći. Obitelji s djecom, radnici, mladi i stari, svi su dolazili zadovoljiti svoju morbidnu potrebu. Uvidjevši dobru poslovnu priliku, ulični prodavači smjestili su se ispred mrtvačnice i nudili svoje

proizvode (Brouwer, 2019). Mrtvačnica je konačno zatvorila svoja vrata 1907. godine, no jedan morbidan suvenir iz tog doba postoji i danas – posteri, majice i gipsani odljevi lica najpoznatije, nikad identificirane žrtve izložene u pariškoj mrtvačnici, tzv. *L'inconnue de la Seine* (Brouwer, 2019).

Slika 4. Morgue de Paris

Izvor: Bonjour Paris (n.d.). <https://bonjourparis.com/history/the-paris-morgue-a-gruesome-tourist-attraction-in-19th-century/>

Imajući u vidu već spomenutu bogatu francusku povijest, među ostalim, obilježenu brojnim bitkama i političkim sukobima, očekivano je da se upravo u tom smjeru danas razvija i mračni turizam primarno memorijalnog karaktera. Memorijalni turizam, kao segment mračnog turizma, općenito je moguće definirati kao proces koji potiče javnost da istraži sve naglašene elemente baštine s ciljem društvenog i kulturnog obogaćivanja utemeljenog na prošlosti (Cavaignac i Deperne, 2003). Nadilazeći puko informiranje, ovo lice mračnog turizma jasno odražava prošlost i njene posljedice u sadašnjem trenutku, čime teži potaknuti posjetitelja na razmišljanje i preispitivanje samoga sebe (Urbain, 2003). Edukacija društva i teritorijalni razvoj glavni su ciljevi memorijalnog turizma u Francuskoj, što se nastoji postići osvještavanjem i prihvaćanjem prošlosti, ma kakva ona bila (Urbain, 2003).

Začetke memorijalnog turizma u Francuskoj moguće je identificirati po završetku Prvog svjetskog rata kada brojna francuska bojišta postaju mjesta hodočašća i odavanja počasti poginulima (Da Silva i Bougon, 2013; Piernas, 2014). U tu je svrhu Compagnie du Chemin de Fer du Nord, francuska željeznička kompanija, organizirala putovanja vlakom

kroz spomenuta ratna područja. Naravno, taj se model značajno razlikuje od suvremenog mračnog turizma. Uzlet memorijalnog turizma u Francuskoj zabilježen je od sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Projekt Putevi sjećanja (fr. *Chemins de mémoire*) nastaje 2003. godine s fokusom na lokalitete Prvog i Drugog svjetskog rata te holokausta, no obuhvaćeni su i brojni drugi memorijalni lokaliteti (Cavaignac i Deperne, 2003).

Ne umanjujući ostale aspekte turizma i nematerijalne funkcije istog, nužno je osvijetliti i njegovu materijalnu stranu. Tako je 2012. godine Francuska državna agencija za turistički razvoj (fr. *Atout France*) objavila rezultate iscrpnog istraživanja o ekonomskim učincima memorijalnog turizma u Francuskoj (Mantei, 2021). Istraživanje je provedeno 2010. godine u razdoblju glavne turističke sezone, obuhvativši svega 20% objekata i lokaliteta memorijalnog karaktera, a dobivenim rezultatima utvrđen je visok stupanj posjećenosti istih – više od 6 milijuna posjetitelja godišnje, od kojih više od polovice čine strani posjetitelji (Vázquez, 2018).

S obzirom na geostrateški značaj Francuske u oba svjetska rata, posjećivanje bojišta i mjesta sukoba nudi se turistima kao primarna aktivnost i svrha dolaska, ali i kao usputna postaja prema konačnom odredištu. Važna povijesna uloga tih područja nastavlja se i u današnje doba, stvarajući temelje za daljnji razvoj sjevera Francuske kroz potrošnju posjetitelja i generiranje novih radnih mjesta. U prilog tome govori i trend deindustrijalizacije, poput zatvaranja posljednjeg rudnika ugljena u regiji Nord-Pas-de-Calais, a koja je jedno od poprišta bitaka Prvog svjetskog rata (Foulk, 2016). Prema statističkim podacima turističkog odbora pokrajine Lorraine iz 2016., čak 36,6% ukupno zaposlenih u turizmu zaposleno je upravo u toj regiji (Foulk, 2016). Ova se regija može pohvaliti i 5. najposjećenijim lokalitetom ovog područja, kosturnicom u Douaumontu (Foulk, 2016). Svaki lokalitet mračnog turizma svojom jedinstvenom pričom predstavlja vrijedan resurs za lokalnu zajednicu. No, jasno je da nisu svi lokaliteti jednakog stupnja atraktivnosti i potencijala. Kako bi se točno odredio utjecaj mračnog turizma na lokalnu ekonomiju francuskih ratnih područja, neophodno je provesti daljnja istraživanja kojima je nužno identificirati svakog dionika lokalne turističke ponude. Pritom je potrebno obuhvatiti ne samo izravne turističke dionike, već i ostale koji posrednim putem sudjeluju u turističkim tokovima destinacije a u konačnici i ukupnom nacionalnom bogatstvu Francuske (Foulk, 2016).

Ipak, mračni turizam u toj zemlji još uvijek nije naročito popularan i ne predstavlja značajan dio turističkih aktivnosti. Navedeno potvrđuje i praktično nepostojanje znanstvene literature i analize na tu temu (Séraphin, 2017). Ne samo da se naglasak stavlja na druge specifične oblike turizma a mračni turizam biva zanemaren, ponegdje se čak nastoji zatrti (Hartmann, 2014). Osim evidentne etičke barijere, točni razlozi za to ostaju neotkriveni, no djelomično objašnjenje nalazi se u specifičnosti francuske kulture i današnjeg mentaliteta (Prasad, 2005). Taj je mentalitet u izravnoj suprotnosti sa onim iz 19. stoljeća, što je prikazano na primjeru „atraktivne“ pariške mrtvačnice. No, svakako je prisutan pozitivan trend rasta i razvoja (Séraphin, 2017). Zahvaljujući brojnim lokalitetima mračnog turizma, Francuska posjeduje veliki potencijal za produljenje turističke sezone određenih područja i jačanje već postojećeg turističkog položaja. Ipak, nužno je osigurati ravnotežu između ekonomske koristi i zaštite integriteta „mračnih“ područja, vodeći se načelima održivosti i težnjom ka zaštiti kulturnog nasljeđa (García-Madurga i Grilló-Méndez, 2023).

Osim dosad spomenutih bojišta i spomenika ratne tematike, francuska „mračna“ ponuda obuhvaća i groblja, dvorce, muzeje, zatvore, čak i jedan koncentracijski logor. Prema studiji „Rast mračnog turizma“ iz 2023. provedenoj među državljanima SAD-a, pariške katakombe treća su najpopularnija „mračna“ destinacija kojoj je svoj glas dalo čak 43% Amerikanaca (passport-photo.online). Još jedna pariška destinacija, groblje Père-Lachaise jedno je od najpoznatijih, ali i najposjećenije groblje u svijetu koje broji više od 3 milijuna posjetitelja godišnje (France.fr, 2023). Također, ovdje se nalazi i jedan od najposjećenijih grobova na svijetu, onaj glazbenika Jima Morrisona, pjevača i frontmana rock grupe The Doors (Barrios, 2021). Prema portalu TripAdvisor, posjet ovom groblju nalazi se na 54. mjestu ljestvice 3578 mogućih aktivnosti u Parizu (TripAdvisor, 2024). Detaljniji prikaz „mračne“ ponude francuskog turizma biti će izložen u nastavku ovog rada.

2.2. Lokaliteti mračnog turizma u Francuskoj

Kako je ranije spomenuto, Francuska obiluje turističkim resursima raznih vrsta, a nekolicina najposjećenijih „mračnih“ destinacija svijeta nalazi se upravo u Francuskoj. Ovim potpoglavljem obuhvaćeni su odabrani lokaliteti mračnog turizma Francuske – groblje Père-Lachaise, pariške katakombe, Oradour-sur-Glane, Verdun – Douaumont, koncentracijski logor Natzweiler-Struthof i Tvrđava If.

1. Groblje Père-Lachaise, Pariz

Jedna od najpoznatijih nekropola na svijetu nalazi se u glavnom francuskom gradu Parizu te je ujedno njegovo najveće groblje i park. Izgrađeno je 1804. po nalogu Napoleona Bonapartea iz sanitarnih razloga, budući da su groblja unutar gradskih zidina bila prenapučena te su predstavljala opasnost po zdravlje građana. Unutar prve godine od otvorenja, na groblju se nalazilo tek 13 grobova, jer je groblje smatrano previše udaljenim od grada. Kako bi potaknula zainteresiranost građana, uprava groblja uz veliku je pompu provela preseljenje posmrtnih ostataka slavnih književnika Jeana de la Fontainea i Molièrea, potom i francuskog filozofa Pierrea Abélarda i njegove voljene Héloïse d'Argenteuil. Posljedično, svi su željeli svoje vječno počivalište osigurati kraj tih slavnih ličnosti. Tako je broj ukopa počeo ubrzano rasti te je do 1830. ondje sahranjeno više od 33 000 ljudi. Groblje je u sljedećih 20 godina proširivano u 5 navrata (Père Lachaise Cemetery, n.d.) a danas je površina od 44 hektara vječni dom brojnih poznatih ličnosti, dok se ukupan broj sahranjenih procjenjuje na otprilike 300 000 (ACCORD French Language School, n.d.). Ovaj kulturni spomenik iznimne vrijednosti svake godine privuče milijune posjetitelja, od kojih neki dolaze samo kako bi vidjeli grobove svojih omiljenih slavnih ličnosti (Paris je t'aime, n.d.). Čak 40 pjevača, 40 skladatelja i 75 slikara pokopano je na ovom groblju, uz brojne druge poznate pojedince, primjerice: Jim Morrison, Edith Piaf, Oscar Wilde, Maria Callas, Isadora Duncan, Marcel Proust, Frédéric Chopin, te već spomenuti Jean de la Fontaine i Molière (Paris je t'aime, n.d.).

Brojne priče i legende ovom groblju daju dodatnu čar. Jedna od njih je i priča o zabranjenoj ljubavi spomenutog francuskog filozofa Pierrea Abélarda i njegove učenice Héloïse d'Argenteuil. O njihovoj sudbini posvjedočio je sam Abélard, stvorivši autobiografsko djelo *Historia Calamitatum*. Njihova afera rezultirala je tajnim brakom i rođenjem sina, no ubrzo su razdvojeni. Héloïsin ujak iz osвете je dao kastrirati Abélarda, nakon čega se Abélard i Héloïse oboje posvećuju duhovnom životu. Ponovno ujedinjeni u smrti, zajedno počivaju na groblju Père-Lachaise (medieval.eu). Jedna se legenda veže i uz grob novinara Victora Noira čija je grobnica postala simbolom plodnosti i poznata je kao „najseksi grobnica na svijetu“ (Putni Kofer, n.d.).

Noir je u svojim člancima žestoko kritizirao pokojnog Napoleona I Bonapartea. Ubrzo je dogovoren dvoboj između uvrijeđenog princa Pierrea Bonapartea, Napoleonovog nećaka i glavnog urednika novina. Noir dolazi dogovoriti detalje dvoboja sa Bonaparteom

koji puca u njega i ubija ga. Bonaparte nikad nije odgovarao za ubojstvo što je izazvalo bijes javnosti a Victor Noir postaje revolucionarni simbol. No, danas popularnost duguje bizarnom mitu. Kipar Jules Dalou prikazao je figuru Noira kako leži na leđima, rastvorenog kaputa sa šešišrom sa strane i primjetnom izbočinom na hlačama. Prema legendi, za ljubavnu sreću potrebno je protrljati određeni dio kipa što turisti pobožno i čine (Putni Kofer, n.d.).

Slika 5. Grob Victora Noira

Izvor: Atlas Obscura (2024) <https://www.atlasobscura.com/places/erotic-erosion-recumbent-effigy-victor-noir>

Sve izložene činjenice objašnjavaju interes posjetitelja. Ako ni zbog čega drugog, groblje Pere Lachaise vrijedi posjetiti samo zbog pomalo jezive, romantične šetnje kroz prekrasne primjere pogrebne umjetnosti, samostalno ili u sklopu neke od dostupnih vođenih tura.

2. Pariške katakombe

Svega 20 metara ispod površine Pariza krije se kompleksni niz tunela površine 11 000 m² (Les Catacombes de Paris, n.d.). U kasnom osamnaestom stoljeću, veliki javnozdravstveni problemi vezani uz gradska groblja potaknuli su vlasti da njihov sadržaj prenesu na podzemnu lokaciju. Odabrano je lako dostupno mjesto izvan glavnog grada: bivši kamenolomi iz doba Rimskog carstva. Tuneli su posvećeni kao "Pariška gradska kosturnica"

7. travnja 1786. i od tada se nazivaju “katakombe”. 1809. godine kosturnica je otvorena za javnost uz najavu, što se kroz stoljeće mijenjalo od potpunog zatvaranja za javnost do povremenih otvaranja. Posljednji ostaci položeni su 1860. godine. Danas su Katakombe dio Muzeja Carnavalet i otvorene su za sve zainteresirane kojih je godišnje približno 550 000. Većina tunela još uvijek je neistražena a posjetiteljima je dostupan tek mali dio podzemnih galerija (1,5 km) za čiji je obilazak potrebno otprilike sat vremena (Les Catacombes de Paris, n.d). Ulaz u tunele naplaćuje se, a mogući su individualni obilasci i oni u grupama do 20 osoba. Maksimalan broj posjetitelja istovremeno je 200 te je strogo zabranjeno diranje kosti i okruženja općenito (Les Catacombes de Paris, n.d).

Ovaj mračni i napušteni labirint jeziva je pojava, no još je strašnija činjenica da se ondje nalazi oko 6 milijuna posmrtnih ostataka iz 18. stoljeća, od čega je velik dio kostura iskorišten za izgradnju samih zidova (Smart Travel, 2015). Stoga je sasvim je logično upozorenje koje stoji na ulazu: ”Stani! Ovdje je carstvo mrtvih!” (fr. *”Arrête! C'est ici l'empire de la mort”*). Brojne legende i strašne priče okružuju katakombe, poput onih o serijskim ubojicama, okupljanju nacista i masona te sotonističkim ritualima. Unatoč tome, brojni turisti strpljivo čekaju satima ne bi li zakoračili u ove jezive odaje „ukrašene“ jezivim slikama, citatima i porukama poput: ”Razmislite ujutro da možda nećete dočekati večer, a navečer da možda nećete dočekati jutro“ (Smart Travel, 2015). Iako je pristup katakombama bez dozvole zabranjen od 1955., brojni entuzijasti, tzv. *cataphiles* sami se upuštaju u ilegalno istraživanje ovog podzemnog misterija otkrivajući tajne ulaze i zalazeći u zabranjene odjele. Jedni to čine iz edukativnih poriva, dok su drugi u potrazi za zabavom (Rotondi, 2023). Iz tog je razloga formiran poseban ogranak pariške policije, tzv. *cataflics*, koji nadziru kretanja unutar katakombi. Vidljivo je da posjet pariškim katakombama nikoga ne može ostaviti ravnodušnim te potiče na introspekciju i razmišljanje o smrti.

Slika 6. Pariške katakombe

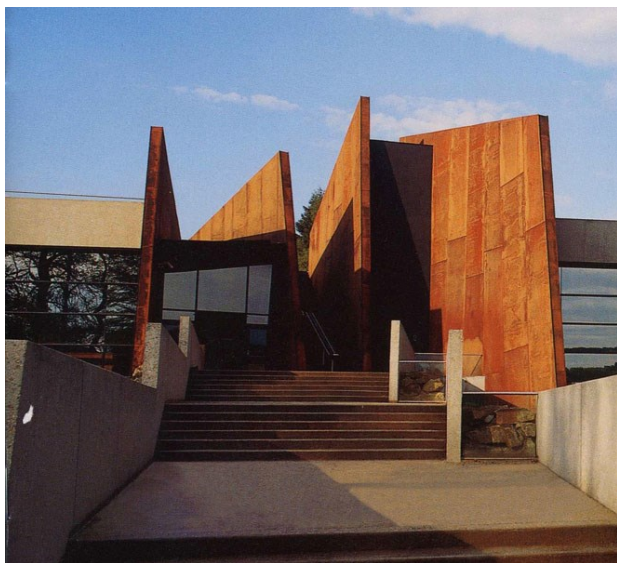
Izvor: L'Abeille Française (2020) <https://www.labeillefrancaise.net/les-catacombes-de-paris-hommage-dead/>

3. Oradour-sur-Glane

Oradour-sur-Glane nekad je bilo malo selo u središnjoj Francuskoj sa otprilike 350 stanovnika. Za vrijeme 2. svjetskog rata to je područje bilo pod njemačkom okupacijom a francuski pokret otpora provodio je snažne napade na njemačko ljudstvo i posjede. Njemačka brutalna odmazda uslijedila je nakon napada na 2. SS oklopnu diviziju Das Reich koja 9. lipnja 1944. prema naređenju „čisti“ područje od partizana objesivši 99 muškaraca iz sela Tulle. Već sljedeći dan, pukovnija SS-a *Der Führer* dolazi u Oradour-sur-Glane i opkoljuje selo koje u tom trenu broji već 650 stanovnika. (United States Holocaust Memorial Museum, n.d.). Brojne izbjeglice ondje su pronašle utočište, među njima i Židovi. *Der Führer* okuplja sve mještane na seoskom trgu gdje ih razdvaja u skupine po spolu; 197 muškaraca zatvoreno je u staje koje su potom zapaljene a 240 žena i 205 djece zaključano je u seosku crkvu te su na njih bačene granate. Nijemci su potom opljačkali prazne kuće i spalili selo do temelja. Od svih 650 stanovnika, 15-ak je uspjelo pobjeći, a masakr je preživjelo tek 6 muškaraca i jedna žena. Za ovaj je zločin odgovarao vrlo mali broj SS-ovaca, a pravi razlozi napada na Oradour-sur-Glane i danas ostaju nejasni. Jedna od teorija je da su zbog sličnosti imena dvaju sela Nijemci zabunom napali Oradour-sur-Glane umjesto sela Oradour-sur-Vayres, premda ne postoje dokazi o partizanskim aktivnostima (United States Holocaust Memorial Museum, n.d.).

Potkraj 1944. privremena vlada Francuske donosi odluku o klasifikaciji i konzervaciji ruševina čime je Oradour-sur-Glane dobio nacionalno priznanje. Potom 1947. organizacija *Mouvement de la paix* organizira hodočašće u Oradour-sur-Glane (Centre de la mémoire d'Oradour, n.d.). Stvaranje mjesta sjećanja počinje 1953. i obuhvaća 3 lokaliteta: povijesni spomenik – kriptu, šetnicu i seosko groblje na kojem se nalazi Grob Mučenika. Unutar kripote postavljene su izložbene vitrine sa osobnim predmetima žrtava pronađenima među ruševinama. S vremenom je otvoren i četvrti lokalitet, Memorijalni centar (fr. *Centre de la Mémoire*) koji od 1999. posjetitelje educira o povijesnom masakru (Chemins de Mémoire, n.d.). Svojim dizajnom ova se građevina stapa sa memorijalnim krajolikom - ukopana polukupola iz koje vire samo hrđave metalne oštrice, simbol nacističkog uništenja sela. Krećući se stazom sjećanja koja vodi posjetitelje kroz 2. svjetski rat, unutar centra moguće je razgledati stalni postav arhivskih dokumenata, popraćen svjedočenjima preživjelih i izjavama krvnika u 12-minutnom filmu. U Centru se održavaju i privremene izložbe, a edukacijski tim na raspolaganju je profesorima i učenicima prilikom organiziranog obilaska. Ulaz u Memorijalni centar naplaćuje se, a pristup ostatku spomen područja je slobodan. Kao simbol njemačke okupacije i ranjavanja Francuske, Centar šalje univerzalnu poruku o miru i ljudskim pravima. Memorijalno područje Oradour-sur-Glane godišnje posjeti skoro 300 000 ljudi (Chemins de Mémoire, n.d.).

Slika 7. Memorijalni centar Oradour-sur-Glane

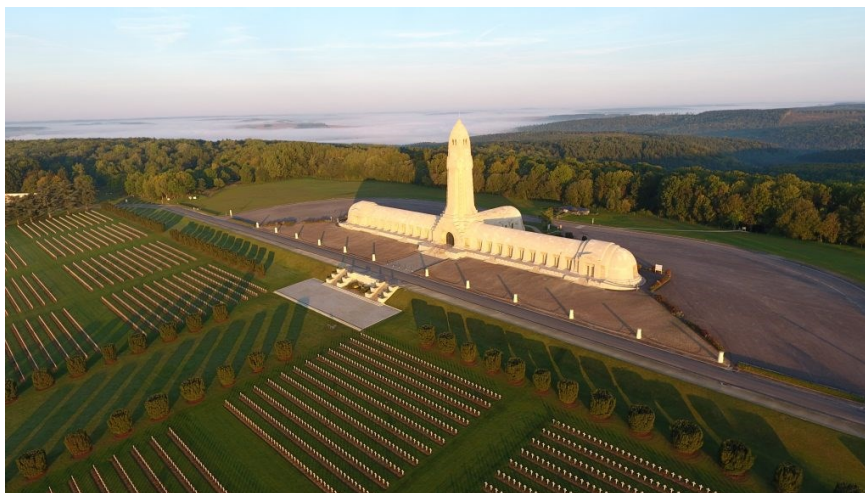
Izvor: Centre de la mémoire Oradour-sur-Glane (n.d.) <https://oradour.org/lhistoire-du-centre-de-la-memoire>

4. Memorijalni centar Verdun – kosturnica Douaumont

Grad Verdun na sjeveroistoku Francuske poprište je jedne od najdužih i najkrvavijih bitaka 1. svjetskog rata. Kroz 300 dana i 300 noći nemilosrdne borbe njemačkih i francuskih snaga, približno 400 000 Francuza je ozlijeđeno a 305 000 izgubilo je živote ili su nestali, dok brojni do danas nisu identificirani (Mémorial de Verdun, n.d.). Njemačkim napadom na francuske utvrde 21. veljače 1916. započeo je ovaj povijesni sukob. Nakon uspješnih obrana, Francuzi u jesen 1916. kreću u protunapad i vraćaju skoro sve izgubljene posjede, čime je bitka za Verdun konačno završena 18. prosinca 1916. S obzirom na vrhunac ratne brutalnosti i činjenicu da je skoro tri četvrtine francuske vojske sudjelovalo samo u ovoj bitki, Verdun je postao najpoznatije memorijalno mjesto Prvog svjetskog rata. U sjećanje na ovaj događaj, u brdovitoj okolini Verduna 1967. otvoren je Memorijalni muzej (Mémorial de Verdun, n.d.). Riječ je o jednom od prvih europskih ratnih muzeja. Narušen zubom vremena, muzej je zahtijevao potpunu modernizaciju i proširenje te je privremeno zatvoren 2013. Ponovno je otvoren u veljači 2016. na 100. godišnjicu početka bitke. Prilagođen modernom vremenu i novim naraštajima, novi Memorijalni muzej sadrži 2 000 predmeta i arhivskih spisa, popraćenih audiovizualnim instalacijama (fotografijama, snimkama svjedočanstava) poštujući izvornu zamisao osnivača – približiti posjetiteljima živote običnih francuskih i njemačkih vojnika. U prizemlju su dočarana iskustva vojnika sa prve crte izlaganjem predmeta koje su svakodnevno koristili (odore, naoružanje, pribor) odakle se nastavlja na 1. kat gdje se posjetitelji detaljnije upoznaju sa okruženjem bojišta, zapovjednim i medicinskim osobljem, kao i povijesti samog Muzeja. Na zadnjem katu muzeja nalazi se Dokumentacijski Centar kao i terase sa kojih se pruža pogled na verdunsko bojište. Za potpuno iskustvo zaslužni su interaktivni terminali koji posjetitelje vode kroz bojište (Mémorial de Verdun, n.d.). Za obilazak Muzeja predviđeno je 90 minuta, a moguće je posjetiti i preostale dvije lokacije Memorijalnog područja - tvrđave Douaumont i Vaux. Ulaz na sve tri lokacije se naplaćuje (Mémorial de Verdun, n.d.).

Drugi spomenik 1. svjetskog rata na ovom području mračnijeg je karaktera. Riječ je o groblju i kosturnici u Douaumontu u kojoj su sahranjeni posmrtni ostaci francuskih vojnika koji su poginuli na verdunskom teritoriju od 1914. do 1918., s posebnim naglasnom na Verdunsku bitku. Gradnja groblja započela je 1923. te je kroz godine tamo sahranjeno 16 000 ekshumiranih tijela vojnika. U pozadini groblja izdiže se kosturnica otvorena 1932. godine, vječni dom 130 000 nepoznatih poginulih boraca (Chemins de Mémoire, n.d.).

Slika 8. Kosturnica Douaumont

Izvor: Ossuaire de Douaumont (n.d.) <https://www.verdun-douaumont.com/en/gallery/#galoss>

Ovaj potresni spomenik sastavljen je od tri dijela (Ossuaire de Douaumont, n.d.):

- glavni dio dužine 137 m, u kojem se nalaze posmrtni ostaci, raspoređeni u 46 grobova; preko 4 000 natpisa na zidovima i lukovima, tisuće nagrobnih ploča s ugraviranim imenima nestalih vojnika; na svakom kraju ove prostorije nalazi se Plamen sjećanja na važne datume i događaje
- toranj sa „Zvonom Pobjede“ – toranj u obliku svjetionika visine 46 m, smješten u sredini objekta čiji rotirajući reflektori osvjetljavaju nekadašnje bojno polje u crvenoj i plavoj boji – tzv. Toranj mrtvih (fr. *Tour des morts*)
- kapelica bizantskog stila na čijem oltaru se nalaze zlatne ploče sa popisom pripadnika klera ubijenih na verdunskoj bojišnici, dok vitraji prikazuju tragičnu sudbinu poginulih vojnika i naposljetku njihov ulazak u raj

Zanimljiva je činjenica da je snimanje i fotografiranje zabranjeno, no u sklopu ovog objekta dostupna je suvenirnica i ulaz se naplaćuje (Ossuaire de Douaumont, n.d.).

5. Koncentracijski logor Natzweiler-Struthof

Koncentracijski logor Natzweiler-Struthof otvoren je u istočnoj Francuskoj 1. svibnja 1941. u svrhu iskopavanja ružičastog granita. Ovdje su se na početku nalazili samo zatvorenici premješteni iz drugih logora, a 1942. postaje otvoreni logor za prihvatanje zatvorenika koje šalje tzv. *Sicherheitspolizei*. Isprva je premješteno 300 zatvorenika, koji su bili prisiljeni izgraditi infrastrukturu kampa, a s početkom eksploatacije granita, u kamenolomu je radilo 1 400

zatvorenika. Izgradnja krematorija 1943. ujedno označava i završetak gradnje kampa u kojem su počinjeni brojni monstruozi zločini (Mémorial Struthof, n.d.). Intenziviranjem ratnog stanja, zatvorenici su postali iznimno važni za proizvodnju oružja i izgradnju podzemne infrastrukture. Na zatvorenicima su vršeni strašni pseudo-medicinski eksperimenti koji su uključivali bojne plinove, zaraze tifusom i sl. U međuvremenu, razvijena je mreža od 50-ak koncentracijskih kampova u Francuskoj i Njemačkoj, ogranaka KL Natzweiler. Napredovanjem Saveznika 1944. glavni i dio manjih logora napušten je a ukupno 11 000 zatvorenika je premješteno u zloglasni Dachau. Unatoč tome, KL Natzweiler nastavio je s radom zahvaljujući preostalom dijelu aktivnih logora. Američke trupe otkrile su prazan logor 25. studenog 1944. (Mémorial Struthof, n.d.). Bio je to prvi otkriveni koncentracijski logor u Zapadnoj Europi. Konačan kraj uslijedio je 1945. nakon evakuacije zatvorenika iz kampova smještenih u Njemačkoj (Mémorial Struthof, n.d.).

U četiri godine rada, od 1941. do 1945. kroz ovaj koncentracijski logor i njegove ogranke prošlo je 52 000 nesretnih osoba različitih nacionalnosti. Oko 17 000 logoraša umrlo je od posljedica mučenja u stravičnom Natzweiller sustavu, od čega 3 000 u glavnom logoru. Danas jedini očuvani koncentracijski logor na području Francuske, Natzweiller-Struthof predstavlja trajno upozorenje na jednu od najvećih tragedija u povijesti – 2. svjetski rat i nacističke zločine (Mémorial Struthof, n.d.). Godine 1960. KL Natzweiler postaje Memorijalno mjesto – simbolična grobnica za tisuće stradalih čiji grobovi ne postoje, čija imena ostaju nepoznata a tijela nikad neće biti pronađena. Postavljen je spomenik visine 40 m koji predstavlja plamen i prikazuje mršavu siluetu nepoznatog zatvorenika. Ovaj simbol svih žrtava deportacije čuva kriptu u koju je položeno 14 urni sa zemljom ili pepelom neidentificiranih žrtava iz različitih koncentracijskih logora (Mémorial Struthof, n.d.).

Povrh betonskog podruma koji su izgradili logoraši, na 60. obljetnicu oslobođenja logora, otvoren je Europski centar deportiranih članova Pokreta otpora. Mjesto namijenjeno edukaciji i promišljanju, snažno je usmjereno na mlađe generacije. Kroz fotografije i video uratke na površini od 2 000 m² predstavlja povijest Drugog svjetskog rata i brutalnost nacističkog sustava koncentracijskih logora. Uz trajni postav, izmjenjuju se i privremene izložbe, a ulaz je moguć uz plaćanje. Također, dostupne su i interaktivne radionice za školski uzrast (Mémorial Struthof, n.d.).

Slika 9. Koncentracijski logor Natzweiler-Struthof

Izvor: Chemins de mémoire. (n.d.) <https://www.cheminsdememoire.gouv.fr/en/struthof-site>

6. Tvrđava If

Na malom otoku If u neposrednoj blizini grada Marseille smjestila se istoimena tvrđava (fr. *Chateau d'If*). Najpoznatije po romanu Alexandrea Dumasa, „Grof Monte Cristo“, ovo povijesno zdanje izgrađeno početkom 16. stoljeća obilježava mračna povijest. Primarno obrambene namjene, zbog svojeg položaja i okrutnih morskih struja tvrđava 1580. postaje zloglasni „privremeni“ zatvor. Skoro tri stoljeća na tom su mjestu boravili najopasniji kriminalci, politički i vjerski neprijatelji vlasti. Zatvorenici smješteni u prljavim i vlažnim tamnicama nerijetko bi umirali nakon svega nekoliko tjedana. Ponešto bolji uvjeti u prizemlju podrazumijevali su više svjetla i spremnik s vodom za piće i higijenu, no ova je etaža često bila prenapučena zatvorenicima. Poseban tretman imali su bogati zatvorenici privatnih ćelija na 1. katu, koji su si iste mogli priuštiti (Château d'If, n.d.).

Slika 10. Chateau d'If

Izvor: Atlas Obscura (n.d.) <https://www.atlasobscura.com/places/chateau-d-if>

Najpoznatiji zatvorenik tvrđave If glavni je lik spomenutog romana, fiktivni grof Monte Cristo imena Edmond Dantes. Jedna od ćelija uređena je prema romanu i posvećena upravo njemu, jedinom zatvoreniku koji je uspio pobjeći s otoka. Građevina je službeno otvorena za javnost 1880. godine, dok je 1994. pripala Ministarstvu kulture a danas je pod vodstvom Centra nacionalnih spomenika (fr. *Centre des Monuments Nationaux*). Otok čini dio Nacionalnog parka Calanques. Posjet otoku i tvrđavi moguć je samostalno ili u grupama a dostupne su i vođene ture. Ulaz se naplaćuje (uz određene iznimke) (Château d'If, n.d.).

2.3. SWOT analiza mračnog turizma Francuske

Tablica 3. SWOT analiza mračnog turizma Francuske

<u>SNAGE</u>	<u>SLABOSTI</u>
<ul style="list-style-type: none">visok broj posjetitelja memorijalnih lokaliteta	<ul style="list-style-type: none">jezična barijeravisoke cijene i troškovi životauslužnost i ljubaznost domaćina

<ul style="list-style-type: none"> • rast broja posjetitelja (mračnih turista) • programi za očuvanje i zaštitu memorijalnih lokaliteta • institucionalna podrška razvoju memorijalnog turizma • suradnja s drugim zemljama • impresivna i neprocjenjiva ponuda • uvođenje novih tehnologija u turističku ponudu • uključivanje lokalnih vlasti na memorijalnim područjima • edukativna svrha • Francuska kao jedna od najpoznatijih turističkih destinacija • bogato kulturno i povijesno nasljeđe • mjesto nekih od najvećih ratnih zbivanja u povijesti • kvalitetna i razvijena infrastruktura • visok održivi potencijal • snažan utjecaj na ekonomsku i kulturnu sferu francuske • donacije iz cijelog svijeta • sve veći broj vođenih "mračnih" tura u ponudi 	<ul style="list-style-type: none"> • neostvareni planirani projekti • sezonalnost • slabija zainteresiranost mladih za memorijalne lokalitete • osjetljiva tematika • oslanjanje na određene skupine turista
<p style="text-align: center;"><u>PRILIKE</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • rast broja posjetitelja • spremnost posjetitelja na plaćanje ulaznica • empatija i interes turista za povijesne činjenice 	<p style="text-align: center;"><u>PRIJETNJE</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • nesigurnost (teroristički napadi, učestale krađe) • snažna konkurencija (Njemačka, Poljska, Belgija) • moguća negativna percepcija mračnog turizma - etička pitanja • „turistički kanibalizam“ • visok rizik za negativan publicitet i banaliziranje stradanja • rizik od prenapučenosti destinacije

Izvor: izrada autorice

Faktori izloženi u SWOT matrici upućuju na pozitivno stanje trenutne mračne ponude Francuske. Neosporno dominantan oblik mračnog turizma jest memorijalni turizam, te upravo iz toga proizlaze najveće snage francuskog mračnog turizma. Uz faktore primjenjive na cjelokupni turizam Francuske (prirodne ljepote, bogato kulturno i povijesno nasljeđe i status jedne od najatraktivnijih turističkih destinacija svijeta), primjetan je velik broj snaga specifičnih za mračni turizam. Široka i iznimno vrijedna ponuda mračnih lokaliteta, primarno onih vezanih uz dva svjetska rata, bilježi više od 300 000 posjetitelja godišnje te taj broj s vremenom raste (Chemins de Mémoire, n.d.). Na navedeno utječe i dobro razvijena infrastruktura te modernizacija ponude u vidu digitalnih sadržaja. Posljedično, dostupan je sve veći broj vođenih mračnih tura kao dijela ponude. Značajan doprinos razvoju ogleđa se u brojnim donacijama za očuvanje vrijednih povijesnih objekata, čemu svjedoči slučaj crkve Notre Dame nakon požara 2019. godine. Premda nedovoljno razvijen oblik turizma, francuski mračni turizam nije u potpunosti prepušten inerciji. Ministarstva turizma i obrane pružaju važnu podršku memorijalnom turizmu, pri čemu je bitno istaknuti program *Chemins de mémoire* posvećen ratnim lokalitetima Francuske, a razvija se i međunarodna suradnja na temu rata i holokausta (Chemins de Mémoire, n.d.).

Navedene slabosti većinom su istovjetne ostalim oblicima turizma u Francuskoj. Slabo poznavanje stranih jezika karakteristika je većine stanovnika (Ministère de la Culture, 2023) koji nipošto nisu vođeni geslom „gost je uvijek u pravu“, što nerijetko narušava odnos sa turistima (Cosslett, 2015). Najveće slabosti predstavljaju osjetljivost tematike i sezonalnost (većina posjeta u proljeće i ljeto). Također, Francuska se primarno oslanja na turiste starije životne dobi, te zanemaruje mlađu populaciju u kojoj je potrebno aktivno potaknuti interes za memorijalne lokalitete.

Prilike za rast mračnog turizma pruža trend rasta broja posjetitelja, kao i brojni manje poznati lokaliteti kojima je moguće ponuditi raznovrsnost i privući različite skupine posjetitelja. Rastući interes turista za povijesne činjenice rezultira osjećajem empatije kod velikog broja ljudi, što otvara nove mogućnosti eksploatacije, naročito uz spremnost potonjih na plaćanje ulaznica u mračne objekte (Foullk, 2016).

Povećanje stope kriminaliteta i nekoliko pretrpljenih terorističkih napada predstavljaju primarne prijetnje francuskom turizmu, naročito s obzirom na osjetljivost tematike. Nadalje, zemlje poput Njemačke i Poljske, obilježene tragičnom poviješću 2.

svjetskog rata ozbiljni su konkurenti mračnom turizmu Francuske. Snaga popularnijih oblika turizma predstavlja opasnost razvoju mračne ponude, a u slučaju rastuće putanje istog, izvjesna je saturacija i narušavanje dostojanstva lokaliteta. Negativna percepcija mračnog turizma realan je rizik te je potrebno educirati javnost i pažljivo pristupiti tematici.

3. ANALIZA MRAČNOG TURIZMA HRVATSKE

Turistička ponuda Hrvatske tradicionalno se temelji na ljetnoj sezoni i kupališnom turizmu. Posljednjih godina primijećen je pojačani angažman u razvoju drugih specifičnih oblika turizma, no mračni turizam i dalje je zanemaren. Resursa u tom segmentu ne nedostaje – povijesne građevine poput dvoraca i utvrda, groblja, napušteni vojni objekti i nekadašnji logori, ratom pogođena područja te brojne legende o vampirima i duhovima pružaju mogućnost za razvoj hrvatskog mračnog turizma. U nastavku rada slijedi prikaz odabranih lokaliteta mračnog turizma u Hrvatskoj.

3.1. Lokaliteti mračnog turizma u Hrvatskoj

Duga hrvatska povijest obilježena je brojnim ratnim zbivanjima čije se posljedice osjećaju i danas, zbog čega je ratni ili memorijalni turizam dominantna crta mračnog turizma u RH. Domovinski rat s početka 90-ih godina prošlog stoljeća najsnažnije je oblikovao današnju Hrvatsku, stoga njime započinje i pregled izdvojenih „mračnih“ lokaliteta Hrvatske. Uz Vukovar kao najznačajniji, ostali lokaliteti su: Goli Otok, Jasenovac, otok Vis i groblje Mirogoj.

1. Vukovar

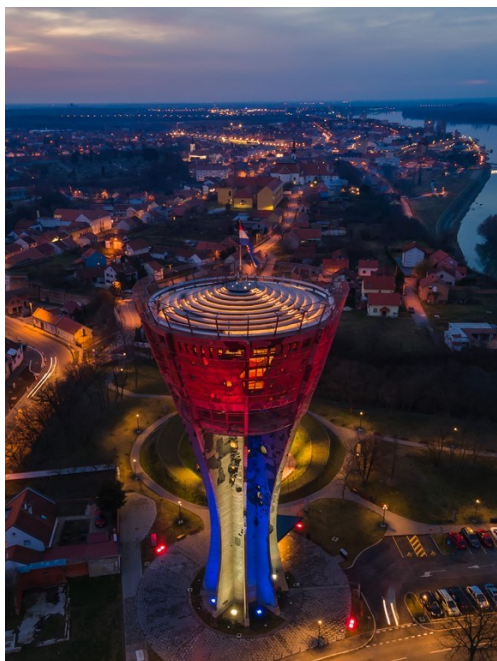
Grad heroj Domovinskog rata nalazi se na istoku Republike Hrvatske u blizini granice sa Republikom Srbijom. Najpoznatiji je simbol hrvatskog otpora srpskoj agresiji, pretrpjevši stravične udare JNA i srpskih postrojba kojima se pod svaku cijenu nastojalo spriječiti istupanje Hrvatske iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Ustavnom odlukom o suverenosti i samostalnosti RH i Deklaracijom o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske 1991. godine službeno započinje krvavi put Republike Hrvatske ka uspostavljanju samostalnosti. Prema podacima iz studenog 2007. tijekom srpske agresije 1991. u Vukovaru je poginulo najmanje 1739 osoba, među kojima nekoliko desetaka djece, a proglašeno je oko 22.000 građana uglavnom nesrpskog podrijetla, ali i Srba koji nisu željeli ostati pod okupacijskom vlašću“ (Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, n.d.). Tisuće osoba odvedene su u srpske logore i zatvore. U Vukovarsko-srijemskoj županiji otkriveno je preko 50 masovnih grobnica, no velik broj

posmrtnih ostataka hrvatskih branitelja i civila do danas nije identificiran, te se još uvijek traga za stotinama nestalih.

Brojni ožiljci iz Domovinskog rata predstavljaju osnovu memorijalno-ratnog turizma vukovarskog područja. Ukupno je sedam „mračnih“ lokaliteta povezanih u cjelinu naziva „Vukovarski noćurno“ koja posjetiteljima otkriva najtamniju stranu ljudske prirode i razorne posljedice njezina djelovanja. Ti su lokaliteti: Vukovarski vodotoranj, Mjesto sjećanja - Vukovarska bolnica 1991., Masovna grobnica i Spomen dom Ovčara, Memorijalno groblje, Memorijalni centar Domovinskog rata, Spomen dom hrvatskih branitelja na Trpinjskoj cesti i Križ na ušću Vuke u Dunav (Kesar, 2014).

Vukovarski vodotoranj najpoznatiji je simbol Vukovara i njegovog otpora i pobjede. Kao najčešća meta srpskih agresora, sa 640 izravnih pogodaka teško je oštećen u Domovinskom ratu. Danas je to zaštićeno kulturno dobro kao tehnički i memorijalni spomenik. Vanjština vodotornja nije se mijenjala s ciljem trajnog podsjećanja na žrtvu i hrabrost Vukovara, dok je unutrašnjost pretvorena u muzejski prostor posvećen ratnim zbivanjima. Na vrhu vodotornja vijori se hrvatska zastava, jarbol Hrvatske, pored kojeg su iscrtane stope pokojnih branitelja Ivana Ivanike i Hrvoja Đalte, koji su neumorno vraćali zastavu na vrh Vodotornja u vrijeme napada na Vukovar. Pored Vodotornja smješten je auditorij, dječje igralište, caffè bar i parking, te uređena zelena površina sa klupama i pogledom na Dunav. Ulaz u Vukovarski vodotoranj naplaćuje se (Vukovarski vodotoranj, n.d.).

Slika 11. Vukovarski vodotoranj

Izvor: Vukovarski vodotoranj – Simbol hrvatskog zajedništva (n.d.) <https://vukovarskivodotoranj.hr/galerija/>

Mjesto sjećanja - Vukovarska bolnica nalazi se u podrumskim prostorijama Nacionalne memorijalne bolnice “Dr. Juraj Njavro” Vukovar, gdje je vjerno prikazana potresna sudbina stotina ranjenika i bolničkog osoblja tijekom ratne opsade Vukovara 1991. Medicinsko osoblje u atomskom je skloništu radilo u neadekvatnim uvjetima, bez nužno potrebne medicinske opreme i brinulo o brojnim pacijentima sve do 20. studenog 1991. Tog su dana postrojbe JNA pred očima međunarodnih promatrača iz bolnice izvele preko 260 osoba koje su potom ubijene na Ovčari i drugim lokacijama, a mnogi i danas imaju status nestalih. Svi odjeli ove improvizirane bolnice uređeni su u duhu tog vremena, dok gipsane figure pacijenata nijemo svjedoče o ratnoj tragediji. Stara i nova bolnica povezane su hodnikom obloženim pločicama sa svakodnevnim zapisima vukovarske bitke te imenima ubijenih i nestalih pacijenata i osoblja. Rekonstrukcija bolničke svakodnevice ostvarena je uz pomoć multimedijuskog muzejskog postava koji prikazuje ratna zbivanja unutar bolnice, kao i njen pad u neprijateljske ruke. U slušaonicama su dostupna razna izvješća, snimke i arhivska dokumentacija. Posjet ratnoj bolnici moguć je uz kupnju ulaznice (MDC - Hrvatski virtualni muzeji, n.d.).

Masovna grobnica i Spomen dom Ovčara označavaju jedno od najvećih stratišta Hrvata nakon 2. svjetskog rata. Na farmi Ovčara nedaleko Vukovara u noći sa 20. na

21.11.1991. pripadnici JNA i srpskih paravojskih postrojbi ubili su više od 200 pacijenata i osoblja vukovarske bolnice i bacili njihova tijela u masovnu grobnicu. Ekshumacijom 1996. godine pronađeno je 200 žrtava starosti između 16 i 72 godine a za dijelom se i dalje traga. Na lokaciji grobnice, u točnim dimenzijama iste posađeno je 200 grmova u spomen na svaku pronađenu žrtvu, a 1998. otkriven je i spomenik žrtvama u obliku sivog obeliska s grlicom i natpisom "U spomen na 200 ranjenih hrvatskih branitelja i civila iz vukovarske bolnice koji su smaknuti u velikosrpskoj agresiji na Republiku Hrvatsku" (Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar, n.d.). Hangar u kojemu su počinjena brojna zvjerstva 2006. godine postaje Spomen dom Ovčara, moderan memorijalni centar veličine oko 300 m², otvoren posjetiteljima bez naknade. Cijeli spomen-dom je u mraku, kao odraz noći u kojoj su počinjeni zločini. Strop prekrivaju žaruljice kao zvijezde za svakog ubijenog i nestalog na tom području, dok čahure u podu svjedoče o načinu njihova smaknuća. Na zidovima su u obliku pletera izložene slike 261 žrtve iz Vukovarske bolnice, a ispod njih nalaze se osobni predmeti ubijenih pronađeni u masovnim grobnicama. U sredini poda nalazi se spirala smrti/zdenac života s njihovim imenima, na čijem je dnu svijeća - znak Kristova svjetla. Teška atmosfera tragične noći neizbježno obuzima posjetitelje i na njih ostavlja duboki trag (Turistička zajednica grada Vukovara, n.d.).

Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata na istočnom prilazu Vukovaru najveća je europska masovna grobnica poslije 2. svjetskog rata. Okupacijom Vukovara 1991. grad je bio prekriven tijelima poginulih, koja su pokopana izvan grada u jami pored gradskog groblja. Nakon mirne reintegracije 1998. godine, 938 tijela je ekshumirano je iz masovne grobnice na čijem je mjestu potom postavljeno 938 bijelih mramornih križeva. Memorijalno groblje svojim alejama okružuje nekadašnju masovnu grobnicu. U središte groblja postavljen je brončani spomenik visine 4 m, sa „zračnim“ križem i vječnim plamenom (Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar, n.d.).

Memorijalni centar Domovinskog rata pronašao je svoje mjesto u prostorima nekadašnje vojarnje 204. (vukovarske) brigade HV i predstavlja središte svih aktivnosti i događanja u sjećanje na Domovinski rat i stradanje Vukovara. Zainteresiranim posjetiteljima pruža kronološki i detaljan uvid u ratne godine na području cijele RH s posebnim naglaskom na Vukovarsku bitku. Uz brojna izložena vojna vozila i naoružanje, moguće je razgledati i nekoliko postava. Rad Centra posvećen je očuvanju sjećanja na Domovinski rat, održavanju memorijalnih lokaliteta i edukaciji javnosti, naročito mladih, o značaju ratnih događaja.

Centar vodi stručno vojno osoblje, većim dijelom sudionici u Domovinskom ratu, a ulaz je besplatan (Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar, n.d.).

Spomen dom hrvatskih branitelja na Trpinjskoj cesti 2011. godine preuzeo je mjesto nekadašnje pošte, u kojoj se 1991. godine nalazilo zapovjedništvo tog dijela grada Vukovara. Zgrada u obliku stisnute šake predstavlja snagu vukovarskog otpora agresoru, dok ulaz nalik na labirint asocira na nepredvidivost i neizvjesnost u kojoj su se nalazili vukovarski branitelji. Na videozaslonima prikazuju se fotografije i snimke te ratna izvješća. U središtu objekta situiran je ostakljeni ponor dubine 2,5 m koji čuva kupolu uništenog tenka JNA dok je središnji spiralni zid slika zračnog vrtloga kojim započinje oslobodilačka akcija „Oluja“, na kojem su ispisana imena poginulih pripadnika 204. vukovarske brigade. Ispred spomen-doma pozicioniran je tenk kao znak agresorske sile koju su slomili hrabri branitelji i bista Blage Zadre, junaka Domovinskoga rata i predvodnika branitelja ovog područja (Turistička zajednica Vukovarsko-srijemske županije, n.d.).

Križ na ušću Vuke u Dunav podignut je 1998. u čast svim žrtvama borbe za slobodu i neovisnost Hrvatske. Ovaj 9,5 metara visok spomenik smješten je na Trijumfalnim vratima Hrvatske uz rijeku koja simbolizira život, te na glagoljici poručuje: „Navik on živi ki zgine pošteno“ (Vukovar na dlanu, n.d.).

2. Goli otok

Goli otok, poznat i kao „hrvatski/jadranski Alcatraz“ smješten je na sjeveroistoku Jadrana u blizini otoka Raba. Surovi uvjeti na ovom otoku čine ga idealnim odabirom za kaznionicu – zbog stalne izloženosti buri i nevremenu na otoku nema vegetacije, na sjevernoj obali otoka ne postoje uvale i zakloni a uz samu obalu more je duboko i više od 30 metara. Mračna povijest Golog otoka 1949. godinu kada je na tom mjestu osnovan politički logor. U skoro 40 godina aktivnog djelovanja, na Golom se otoku s promjenom službene politike mijenjao i profil kažnjenika, njih ukupno više od 16 000, većinom muškaraca (Čvek, 2018).

Početak rada Golog otoka kao logora obilježilo je zahlađenje odnosa između Tita i Staljina, što rezultira sovjetskom izolacijom Jugoslavije ali i podjelama unutar SFRJ na pristaše Tita i pristaše Staljina (tzv. informbiroovce). Kao odgovor na rastuću prijetnju stabilnosti zemlje, jugoslavenski komunisti uspostavljaju opsežan logorski i zatvorski sustav za obračun s potonjima. Izoliran i pust, bez pitke vode, lošeg tla i nepovoljne klime, Goli otok pokazao se kao idealno rješenje i postaje najveći logor u spomenutom sustavu. Od 1949.

do 1956. godine na Golom otoku nalazilo se 13 000 osoba, raspodijeljenih u nekoliko manjih logora – tri muška i jedan ženski (Previšić, Stamenić i Bralić, 2020). Konačna lokacija ženskog logora postao je otočić Sveti Grgur u neposrednoj blizini Golog otoka, gdje su danas vidljive ruševine logora i 50-ak bunkera (Turistička zajednica općine Lopar, n.d.).

Slika 12. Goli otok

Izvor: Turistička zajednica općine Lopar (n.d.) <https://lopar.com/izleti/>

Na otoku je pod raznim okolnostima umrlo 287 osoba. Završetak sukoba sa Staljinom označava i privremeno zatvaranje Golog otoka. Ipak, profitabilan proizvodni pogon ubrzo je ponovno pokrenut te postaje „zatvor za delikvente, mlađe punoljetnike, kriminalce i političke zatvorenike“ (Previšić, Stamenić i Bralić, 2020). Životni uvjeti unutar bodljikave žice bili su iznimno teški i okrutni. Logoraši su spavali na drvenim daskama, nerijetko okovani lancima, pretučeni i zastrašivani, prisiljeni na težak fizički rad u kamenolomima i sl. „Odgojna“ politika sustava tjerala je logoraše da jedni druge međusobno muče i kažnjavaju, a nove zatvorenike stariji bi u prolazu udarali lancima, konopima i raznim drugim predmetima. Oni koji bi doživjeli odlazak sa Golog otoka bili su obvezani šutjeti o svojim iskustvima; u suprotnom bili bi vraćeni u logor. No, na slobodi bi ih dočekaio novi oblik torture – nemogućnost zaposlenja, oznaka izdajice, progon članova obitelji itd. Goli otok zatvoren je i razrušen 1988. a danas te ruševine svjedoče o mračnoj povijesti ovih

prostora (Čvek, 2018). Sve te objekte izgradili su sami zatvorenici, a sad su prepušteni zubu vremena te naočigled propadaju i odlaze u zaborav.

Tablica 4. Građevine na Golom otoku

GLAVNE GRAĐEVINE NA GOLOM OTOKU
<ul style="list-style-type: none"> • upravna zgrada (tzv. Hotel) - najuređenija zgrada na Golom otoku, izgrađena ručnim klesanjem zatvorenika • uprava zatvora, referenti
<ul style="list-style-type: none"> • posjetna zgrada - prva izgrađena zgrada na otoku, uprava zatvora do izgradnje Hotela, kasnije ovdje borave policajci • nakon Informbiroa, služila je za posjete zatvorenicima na koje je imala pravo samo najuža obitelj i to jednom mjesečno
<ul style="list-style-type: none"> • kuglana - zgrada za razne proslave i zabave čuvara, kuglanje; kasnije se u njoj nalazilo kino gdje su se prikazivali politički dokumentami filmovi za čuvare i osuđenike • industrijski pogoni - drveni, metalni, kameni; osuđenici su u njima radili punih 8 sati dnevno; postojalo je čak i brodogradilište
<ul style="list-style-type: none"> • prijemno - otpusni odjel - prva stanica pri dolasku novih zatvorenika gdje su boravili mjesec dana kako bi se upoznali s pravilima na otoku • dodjeljivani matični brojevi, razduživana civilna i zaduživana zatvorska odjeća i obuća • služio i kao bolnica za službenike i zatvorenike • ispred zgrade je tzv. Petrova rupa gdje su mučeni zatvorenici
<ul style="list-style-type: none"> • odjel 102 - za nadzor problematičnih zatvorenika sa 20 samica u prizemlju i stacionarom za 50-ak zatvorenika na katu • raportna zgrada
<ul style="list-style-type: none"> • „Žica“ – kompleks zgrada ograđenih bodljikavom žicom koji je sadržavao barake za spavanje, skladište hrane, kantu, pekaru, kotlovnice i praonicu rublja • okružena stražarima i reflektorima za stalni nadzor zatvorenika

Izvor: izrada autorice prema TZ općine Lopar, n.d.

Turistička ponuda Golog otoka slaba je i nedovoljno razvijena. U sezoni, dostupni su organizirani izleti s uključenim ručkom, dok je izvan sezone zainteresiranima na raspolaganju brodski prijevoz do Golog otoka. Na otoku se može vidjeti spomen ploča u sjećanje na žrtve režima, pogledati kratki film o povijesti Golog otoka u trajanju od 10 minuta, razgledati devastirane zgrade uz objašnjenja na 4 jezika pripremljena za najvažnije objekte na otoku. U vrijeme ljetne turističke sezone otvorena je i suvenirnica/kiosk te

restoran. Na otoku ne postoji javna rasvjeta, zdravstvena služba niti objekti sa uslugom noćenja a sanitarni čvor i kante za otpad postoje samo u pristaništu. Za obilazak preporučenih lokacija predviđeno je 60 minuta hoda, a u ponudi je i vožnja improviziranim vlakićem (traktor s prikolicom) „Goli Express“ (Goli otok - Virtualni vodič kroz povijest logora, n.d.). Ne preporuča se kretanje izvan označene rute zbog zahtjevnog i opasnog terena, kao niti ulazak u napuštene objekte pune stakla, hrđavog metala i ruševne konstrukcije (goli-otok.net). Prema načelniku općine Lopar, dnevni broj posjetitelja Golog otoka u vrhuncu turističke sezone procjenjuje se na oko 2000, no službeno statističko praćenje istih ne postoji (KanalRI, 2023).

3. Otok Vis

Otok Vis jedan je od najudaljenijih hrvatskih otoka. Relativno male površine, ovaj je srednjodalmatinski otok bogat poviješću i prirodnim ljepotama. Pomalo apsurdno, no svoju privlačnost Vis duguje upravo vojnoj prošlosti i ratnim zbivanjima, naročito tijekom 2. svjetskog rata pa sve do raspada SFRJ. Zbog svojeg je položaja otok Vis igrao važnu ulogu u obrani jugoslavenskog teritorija od neprijateljskih snaga, te je na njemu bila smještena i saveznička vojna zračna luka. Zanimljiva je povijesna činjenica da je to jedini dio bivše Jugoslavije koji nikad nije okupirala njemačka vojska. Socijalistička Jugoslavija pretvara otok u vojnu utvrdu i zatvara ga za strance sve do 1989. godine. Sam Josip Broz Tito sklonište je pronašao na Visu koji je 1944. predstavljao sjedište najviših državnih organa NOB-a i tadašnje Jugoslavije, te bio poprište sjednica CK KPJ. Čak su i brojni svjetski lideri dolazili na Vis u svrhu političkih i vojnih sastanaka sa Titom. Na Visu je za vrijeme Tita sagrađeno više od 30 vojnih objekata. Dugogodišnja izolacija gospodarski je unazadila otok, spriječila turistički razvoj i uzrokovala iseljavanje stanovništva. Ipak, tako je uspješno izbjegnuto razvoj masovnog turizma i očuvana je netaknuta priroda otoka. JNA napušta otok tek 1992. mjesecima nakon međunarodnog priznanja Republike Hrvatske i time otvara novi put razvoja otoku Visu i neovisnoj hrvatskoj državi. Pritom, kao konačni vojni potez JNA uništava topove kako ih hrvatska vojska ne bi mogla koristiti. (Geopark Viški arhipelag, n.d.).

Slika 13. Top JNA na Visu

Izvor: privatni album autorice

Danas se polustoljetni period izolacije može iskoristiti kao konkurentna prednost otoka Visa. „Mračna“ turistička ponuda evidentno se ispoljava u obliku vojnog/ratnog turizma. Brojne organizirane vojne ture na raspolaganju su znatiželjnim turistima, sa bogatim itinerarom koji uključuje: raketnu bazu Stupišće sa labirintom podzemnih tunela, napuštenih skladišta i ostataka topova, vojni tunel ARK Vela Glava, podzemnu vojnu bolnicu, tunel za ratne brodove, Titovu špilju, tvrđavu King George III (Fort George) i mnoge druge tajanstvene lokacije (Alternatura, n.d.).

4. Groblje Mirogoj

Jedno od najpoznatijih i najljepših groblja u Hrvatskoj i Europi, djelo arhitekta Hermana Bolléa, ovaj „muzej na otvorenom“ iz godine u godinu privlači sve veći broj posjetitelja. Groblje Mirogoj otvoreno je 6. studenog 1876. godine, nakon procjene gradskih vlasti o potrebi novog groblja zbog prenapučenosti postojećih. Kupnjom imanja dr. Ljudevita Gaja 24. siječnja 1873. započinje rad na ovom velikom projektu, što se smatra stvarnim danom

osnutka Mirogoja. Stara zagrebačka groblja zatvaraju se, a posmrtni ostatci premještaju se na Mirogoj. Prvo zagrebačko groblje u vlasništvu gradske općine a ne crkve, novo je groblje po vjeroispovijesti podijeljeno na četiri odjela i tri razreda, a sastojalo se od vanjskog i unutarnjeg dijela. Svim je vjeroispovijestima zajamčeno neometano vršenje obreda, jednaka prava i dužnosti. Prvi ukop održan je već dan nakon službenog otvaranja, veličanstvenim sprovodom nastavnika Friedricha Singera. Naročito atraktivan dio groblja su arkade, čija je izgradnja započela 1879. godine i trajala čak 38 godina do konačnog, današnjeg izdanja (Gradska groblja Zagreb, n.d.).

Slika 14. Mirogojske arkade

Izvor: Gradska groblja Zagreb. *Mirogoj* (n.d.) <https://www.gradskagroblja.hr/mirogoj-430/430>

Centralno zdanje Mirogoja, mrtvačnica izgrađena je 1886. te s vremenom nestaje običaj o ispraćaju pokojnika iz kuće, a uvode se i nove odredbe o postupanju s umrlima (Gradska groblja Zagreb, n.d.). Porastom broja stanovnika i interesa za ukop na Mirogoju, groblje se s godinama širi te danas obuhvaća 72,4 ha i 322 000 pokojnika na 60 000 grobnih mjesta (K.V., 2024). Važna građevina na Mirogoju jest i zagrebački krematorij otvoren 11. studenog 1985. a pripadajući Gaj urni na 20 ha površine vječni je dom više od 31 659 osoba (Gradska groblja Zagreb, n.d.).

Groblje Mirogoj vrijedno je kulturno dobro, primjer europske neoklasicističke arhitekture, stoga ne čudi da je riječ o jednoj od najposjećenijih turističkih atrakcija u Zagrebu. Pripada Udruženju značajnih groblja Europe i Ruti europskih groblja (European cemeteries route, n.d.), a uvršteno je i na popis popis 7 najugroženijih spomenika i lokaliteta kulturne baštine u Europi za 2021. godinu (Gradska groblja Zagreb, 2021). Osim estetikom i dugom povijesti, posjetitelji „hrvatskog Panteona“ privučeni su mnogim poznatim imenima

koja počivaju ondje. Dražen Petrović, Ena Begović, Vatroslav Lisinski, Marija Jurić Zagorka, Antun Gustav Matoš, dr. Franjo Tuđman samo su neke od značajnih ličnosti. Obilazak Mirogoja i Gaja urni olakšavaju postavljeni automati-tražilice pokojnika, kao i besplatna vožnja „elektromobilom“ (Gradska groblja Zagreb, n.d.).

4. Jasenovac

Općina Jasenovac u Sisačko-moslavačkoj županiji lokacija je zloglasnog i najvećeg koncentracijskog logora na području Hrvatske. Tijekom 2. svjetskog rata, ustaška vlast Nezavisne Države Hrvatske uz podršku nacističke Njemačke osnovala je sustav logora za neprijateljske vojnike i civile, neistomišljenike i pripadnike pojedinih naroda i vjeroispovijesti. Kroz četiri godine djelovanja logora, od 1941. do 1945., ondje su tragičnu sudbinu doživjeli deseci tisuća ljudi (JUSP Jasenovac n.d.).

Raspoređeni u sabirne, radne i logore smrti, zatvorenici su izloženi teškom fizičkom radu, mučeni i ubijani. Pet logorskih jedinica sačinjavalo je Jasenovac - Bročice, Ciglana, Kožara, Krapje i Stara Gradiška. Potkraj 1941. Ciglana postaje logor smrti, nakon rasformiranja Bročica i Krapja. Metode smaknuća nesretnih zarobljenika uključivale su najprimitivnije oblike poput maljeva, sjekira, vješala. Padom NDH i završetkom 2. svjetskog rata, logor Jasenovac uništen je. Potkraj 50-ih godina 20. st. odlučuje se zaustaviti daljnje propadanje ostataka logora i obnoviti sjećanje na njegovo postojanje (JUSP Jasenovac n.d.).

Slika 15. Spomenik "Cvijet"

Izvor: JUSP Jasenovac (2024) <https://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5019>

Najpoznatiji simbol Jasenovca, spomenik „Cvijet“ postavljen je 1966. godine. Drugi spomenik „Mrtvi živima oči otvaraju“ sačinjavaju skulptura majke s djetetom i velika ploča koja sadrži podatke o stradanju mještana. Otvoreno je Spomen područje Jasenovac i Memorijalni muzej, te Obrazovni centar Jasenovac. Memorijalni muzej nalazi se na nekadašnjem prostoru logora Ciglana, gdje odaje počast žrtvama i usmjeren je na edukaciju posjetitelja kao i brigu o grobnicama i spomenicima. Stalni postav muzeja čine osobni predmeti logoraša, fotografije iz doba logora i oružja kojima su vršena smaknuća. Na mjestu logora III Ciglana nalazi se i kompozicija spomen-vlaka, prikazujući način kojim su transportirani zatvorenici. U Obrazovnom centru održavaju se brojne radionice i edukacije za mlade od 13 do 18 godina. JUSP Jasenovac izdaje i vlastitu bibliografiju imena „Poruke“, produciralo je i četiri dokumentarna filma te organizira tradicionalne komemorativne susrete i književne manifestacije. Ulaz u Memorijalni muzej je besplatan, naplaćuju se samo stručno vođeni grupni obilasci. Broj posjetitelja za 2023. godinu iznosi 17 173, od čega većinom stranci (JUSP Jasenovac n.d.).

3.2. SWOT analiza mračnog turizma Hrvatske

Kako je u radu već navedeno, turizam RH oslanja se prvenstveno na ljetnu sezonu, more i sunce. Da bi se turistička ponuda mogla kvalitetno proširiti, nužno je sagledati stvarno stanje hrvatskog turizma. Fokusom na snage i prilike za daljnji razvoj, uz istovremenu svijest o vlastitim slabostima i prijetnjama iz okruženja stvara se adekvatna podloga za održivo poslovanje. Mračni turizam jedna je od mogućnosti unaprjeđenja turističke ponude - nekonvencionalnim sadržajem koji je dostupan i izvan sezone te u svim dijelovima zemlje. U tu svrhu, u nastavku rada bit će izložena SWOT analiza mračnog turizma.

Tablica 5. SWOT analiza mračnog turizma Hrvatske

<u>SNAGE</u>	<u>SLABOSTI</u>
<ul style="list-style-type: none">• etabrirana turistička destinacija• bogata povijesna i kulturna baština• obilje “mračnih” lokaliteta• povoljan geografski položaj• brojne i raznovrsne manifestacije• blaga i povoljna klima• kvaliteta okoliša• prirodne ljepote• promotivna moć hrvatske turističke zajednice• pripadnici dijaspore kao posrednici i promotori	<ul style="list-style-type: none">• nedovoljna iskorištenost “mračnih” resursa• premalo smještajnih kapaciteta• loša ili nepostojeća infrastruktura• veća porezna opterećenja u odnosu na konkurentske zemlje• slaba ili nepostojeća strategija razvoja• slaba ili nepostojeća promocija• nepostojanje stručnog kadra• nedovoljna informiranost javnosti• neriješeni imovinsko-pravni odnosi

<u>PRIILIKE</u>	<u>PRIJETNJE</u>
<ul style="list-style-type: none"> • veliki razvojni potencijal • korištenje EU fondova • povezivanje “mračnih” lokaliteta • suradnja s drugim turističkim tržištima • rastuća potražnja za “mračnim” sadržajem 	<ul style="list-style-type: none"> • opasnost pojedinih lokaliteta • „turistički kanibalizam“ • jaka konkurencija • dug vremenski period od nastanka događaja do turističke prepoznatljivosti lokaliteta • otpor stanovništva prema razvoju mračnog turizma

Izvor: izrada autorice prema Zbor udruga veterana hrvatskih gardijskih postrojbi i Maslov, 2023.

Kao etablirana turistička destinacija, Hrvatska uživa visoku prepoznatljivost na međunarodnom tržištu. Njena bogata povijesna i kulturna baština važan je segment turističke ponude, privlačeći turiste željne upoznavanja sa lokalnom kulturom i tradicijom. Osim toga, obilje "mračnih" lokaliteta pruža jedinstvenu priliku za razvoj alternativnog turizma, poput ratnog i memorijalnog. Povoljan geografski položaj, blaga i povoljna klima omogućavaju posjete tijekom cijele godine. Brojne i raznovrsne manifestacije doprinose dinamici turizma i dodatno obogaćuju ponudu. Kvaliteta okoliša i prirodne ljepote dodatno privlače turiste, dok promotivna moć Hrvatske turističke zajednice osigurava vidljivost i atraktivnost destinacije. Pripadnici dijaspore također igraju važnu ulogu kao posrednici i promotori, posebno u kontekstu ratnog i memorijalnog turizma.

Uz navedene snage, prisutne su i značajne slabosti. Unatoč potencijalu, postoje mnogi neiskorišteni lokaliteti koji bi mogli privući specifične skupine turista dok istovremeno premalo smještajnih kapaciteta može odvratiti posjetitelje. Otegotna okolnost je i loša ili čak nepostojeća infrastruktura što otežava pristup lokalitetima, a dodatnu prepreku razvoju predstavljaju visoka porezna opterećenja i neriješeni imovinsko-pravni odnosi pojedinih lokacija. Nadalje, izostanak jasne strategije razvoja, slaba promocija i nedovoljna informiranost javnosti o mračnom turizmu i značaju istog izazov su s kojim se neophodno suočiti. Potencijalno najveća slabost jest upravo izostanak službene podrške i nepostojanje stručnog tijela posvećenog mračnom turizmu Hrvatske.

S obzirom na broj i vrste mračnih lokaliteta, Hrvatska ima brojne prilike za razvoj mračnog turizma. Dostupnost sredstava iz EU fondova vjetar je u leđa razvoju mračnog

turizma, a stvaranje jedinstvene i cjelovite ponude moguće je ostvariti međusobnim povezivanjem "mračnih" lokaliteta. Suradnja s drugim tržištima takvog karaktera može otvoriti nove mogućnosti, a sve to utemeljeno na rastućoj potražnji za "mračnim" sadržajem.

Međutim, razvoj mračnog turizma suočava se i s prijetnjama poput opasnosti pojedinih lokaliteta zbog nedostatka infrastrukture i zapuštenosti, uz naročit rizik od zaostalih mina i ostalog eksplozivnog oružja iz ratova. Pojava tzv. turističkog kanibalizma ozbiljna je prijetnja budući da drugi oblici turizma vrlo lako mogu nadjačati mračni turizam koji je tek u povojima. Jednako tako, druge turističke zemlje sa stabilnom „mračnom“ ponudom ozbiljno mogu ugroziti broj posjetitelja u RH, naročito s obzirom na podulji vremenski period od nastanka događaja do turističke prepoznatljivosti lokaliteta. Iznimno je važno znati razlučiti u kojoj mjeri je mračni turizam prihvatljiv i prepoznati kad postaje nepoželjan i neetičan te reagirati u skladu s tim. U suprotnom, dodatno bi ojačao otpor dijela stanovnika što već predstavlja realnu prijetnju razvoju mračnog turizma. U konačnici, Hrvatska se može pohvaliti značajnim potencijalom za razvoj mračnog turizma, ali je neophodno adresirati postojeće slabosti i prijetnje kako bi se iskoristile sve dostupne prilike.

3.3. Potencijal daljnjeg razvoja mračnog turizma u Hrvatskoj

Čvrsti kulturni i povijesni temelji značajno mogu doprinijeti jačanju turizma i ukupnog gospodarstva RH. Lokaliteti izloženi u prethodnom potpoglavlju samo su dio onoga što Hrvatska nudi na polju mračnog turizma. Ipak, čak i njihov potencijal ostaje nedovoljno iskorišten. Tradicionalno usmjerena na kupališni turizam, Republika Hrvatska ne ulaže dovoljno napora u razvoj ostalih oblika turizma, naročito mračnog, te uporno izostaje stručna i ekonomska podrška eksploataciji "mračnih" resursa. Ipak, realno je očekivati diskretan rast memorijalnog turizma, kao najistaknutijeg oblika mračnog turizma Hrvatske (Šerić, 2017).

Gledajući profil istaknutih lokaliteta, prostora za napredak svakako ima. Vođena tura Vukovarskim noćnom jedna je od opcija unaprjeđenja ponude. Općenito slaba turistička ponuda Vukovara i nedovoljno iskorišteni smještajni kapaciteti znak su za uzbuđenje i nužnost edukacije lokalnog stanovništva o prednostima mračnog turizma te angažman u promociji destinacije (Strategija razvoja urbanog područja Vukovar za financijsko razdoblje 2021. - 2027., n.d.). Jasenovac, kao manje prepoznatljiva destinacija od Vukovara, svoj bi daljnji

razvoj trebao temeljiti na suradnji sa lokalitetima i organizacijama sličnog karaktera poput poznatih logora Auschwitz i Dachau. Popratni sadržaji na području Spomen područja, poput ugostiteljskih objekata, usluga smještaja i prijevoza u ovom slučaju nedostaju a neizostavan su aspekt turističke ponude destinacije (Kesar, 2014).

Goli otok osim tragične prošlosti suočen je i s takvom budućnošću. Nepostojanjem uređene turističke ponude i upravljanja lokalitetom, uz potraćeni profitni potencijal lokaliteta, isti je osuđen na propast. Hrvatski identitet velikim dijelom formiran je događajima iz jugoslavenskog doba i nipošto se ne smije dopustiti da se isti zaboravi. Dužnost je državnih i lokalnih vlasti investirati u spas ovog vrijednog povijesnog lokaliteta. Obnovom i zaštitom razrušenih građevina, pretvaranjem u muzejske prostorije, naplatom ulaza i stručnim vođenim obilascima kontinuirano bi se ostvarivale višestruke koristi. S druge strane, moguća je i prenamjena nekih zgrada u dvorane za predavanja i skupove. (Šerić, 2017). Nadalje, virtualnim povezivanjem Golog otoka i drugih stratišta komunističkog režima diljem Hrvatske ostvarila bi se povijesna i edukativna cjelina ove tematike. Povezivanje Golog otoka i Visa, također virtualnim putem, pobudila bi interes posjetitelja za ovim međusobno udaljenim lokacijama, čime bi ojačala promocija istih a ujedno se sačuvala netaknuta priroda i izbjegnula pojava masovnog turizma. Groblje Mirogoj dobro je poznata destinacija i van granica RH te trenutno uspješno balansira između turističkih aktivnosti i svoje osnovne svrhe. Slabe točke ovog lokaliteta usko se vežu uz sporost obnove nakon potresa 2020. godine. Po uzoru na druga svjetska groblja, unaprjeđenje web stranice sa više podataka i uvođenje virtualne šetnje grobljem uz priče o najznačajnijim pokojnicima mala je investicija u odnosu na rezultat koji bi proizvela.

Uz istaknute lokalitete, u Hrvatskoj postoji širok spektar potencijalnih “mračnih” destinacija koje zaslužuju pozornost. Pregršt dvoraca u tišini propada i svaki od njih ima svoju priču, a mračne legende neizostavan su dio istih. Nadaleko poznati dvorci Trakošćan i Veliki Tabor svojim legendama predstavljaju izvor mračne zabave i uspješno koriste te resurse. Veliki Tabor vezan je uz legendu o Veroniki Desinićkoj koja je utopljena u drvenoj posudi punoj vode i zazidana u zid između ulaza u dvorac i peterokutne kule (veliki-tabor.hr). O Trakošćanu se govori da su njegove šume bile dom strašnog zmaja, dok dvorcem i danas vlada grofica Klotilda Drašković. Njene oči prate posjetitelja po prostoriji, a ponekad se portret okrene naopako. Njegova moć toliko je jaka da se svake godine u okolici dvorca rodi žensko dijete pogleda prodornog poput grofičinog (Večernji.hr, 2024). Suprotno njima,

primjer dvorca Kerestinec i sanatorija Brestovac potvrđuju ranije navode o nepostojanju adekvatnog upravljanja resursima RH i predstavljaju neiskorišteni potencijal mračnog turizma. Nekadašnji sanatorij za tuberkulozne bolesti, Brestovac, stoji napušten od 1968. i slovi kao utočište brojnih duša preminulih pacijenata (Paterson, n.d.). Danas služi kao teren za *paintball* i propada. Istu sudbinu dijeli i dvorac Kerestinec, spomenik 1. kategorije i svjedok brojnih krvavih događaja. Od Seljačke i Kerestinečke bune, preko ustaškog koncentracijskog logora 1941., vojarne JNA i kasnije HV do brutalnog mučenja ratnih zarobljenika ranih devedesetih (Dark tourism, n.d.). Prema potonjem je dobio i naziv „Krvavi dvorac“ a nedavno je najavljena njegova potpuna rekonstrukcija (Grad Sveta Nedelja, 2023).

Mračna legenda obavija i otočić Lokrum kraj Dubrovnika koji je stoljećima bio dom benediktinaca. Prodajom otočića dubrovačka je vlast izazvala bijes redovnika, koji su prije odlaska bacili kletvu na Lokrum i svakoga tko ga prisvoji za sebe (Otok Lokrum, n.d.). Svim je vlasnicima otočića sreća okrenula leđa, a iako je danas u javnom vlasništvu, stoji upozorenje da će svakoga tko ponese nešto sa Lokruma snaći nesreća. Istra se može pohvaliti prvim poznatim vampirom imena Jure Grando (Jure Grando, n.d.). Slovenski pisac Johann Weichard Valvasor prvi je zabilježio njegovo ime i opisao ga kao „seksualno aktivnog, pohotnog noćnika koji je bestidno ismijavao crkvenu i svjetovnu vlast“ (Barešin, 2016). Prema legendi, Jure Grando Alilović bio je seljak koji je umro 1656. nakon čega bi noću kucao na vrata sumještana a te bi kuće potom u vrlo kratkom roku stigla smrt. Njegov teror vladao je punih 16 godina do trenutka kad se skupina mještana predvođenih svećenikom odvažila suočiti sa „štrigunom“. Otvorili su Jurin grob i u njemu zatekli očuvano tijelo s osmijehom na rumenom licu. Nakon nekoliko pokušaja, konačno ga uspijevaju ubiti odrubivši mu glavu sjekirom i od tog trena mir opet vlada Kringom. Prema drugoj predaji, Grando je bio pošten čovjek kojeg je snašla tragična sudbina. Glavni krivac za istu bila je upravo lokalna crkvena vlast što se svakako moralo zatajiti i tako je žrtva postala krvnik (Jure Grando, n.d.).

Kako god bilo, obje predaje stvaraju čvrstu, jezivu podlogu za razvoj turizma. Žalosti činjenica da je pokušaja na tom planu već bilo, poput tematskog kafića „*Vampire*“ i Muzeja vampira Jure Granda, no isti su propali. Neophodna je stručno vođena revitalizacija ovih nastojanja te daljnji razvoj horor turizma jer zainteresiranih posjetitelja ne nedostaje (Kosić, 2021). Potražnja postoji no ponuda ne odgovara istoj, ne samo u Kringi već i duž cijele

Hrvatske koja obiluje zanemarenim potencijalom. Polazišna točka trebala bi biti usporedba sa zemljama sličnog turističkog potencijala i učenje od uspješnijih. Postavljanjem ispravnih temelja i svojim specifičnostima Hrvatska bi se u kratkom roku istaknula kao jedna od svjetskih destinacija mračnog turizma.

3.4. Etičnost i utjecaj na okruženje

Jedna od gorućih tema u kontekstu mračnog turizma jest opravdanost i etičnost istog. Već sam izraz „mračno“ posjeduje negativan prizvuk i izaziva određeni stupanj averzije, asocirajući na nešto loše. Iako je u ljudskoj prirodi promišljanje o vlastitoj smrtnosti, to se istovremeno nastoji potisnuti. Kako je mračni turizam neodvojiv od smrti, nameće se pitanje što on zapravo jest – način razumijevanja tuđe patnje ili tek morbidan hir i sadistički potez modernog turista? Univerzalan odgovor još uvijek ne postoji, no struka pruža dva moguća pogleda na navedeno. Dok jedni smatraju mračni turizam oblikom iskazivanja empatije, za druge je to samo ideološki instrument kontrole društvenog nezadovoljstva (Korstanje, 2020). Ovisno o kutu gledanja, mračni je turizam moguće obilježiti kao etički opravdan ili neopravdan. Kakvim god ga smatrali, mračni turizam ima snažan utjecaj na društvo u cjelini. Okosnica ove problematike je komercijalizacija tragedije, odnosno iskorištavanje ljudske patnje za ostvarivanje materijalne koristi (Chen i Xu (2020).

Porastom interesa za mračne lokalitete povećava se i izvor zarade turističkih destinacija. Uz izravnu potrošnju na “mračnom” lokalitetu (ulaznice, vodiči, suveniri), ne smije se zanemariti niti profit ostvaren u sklopu dodatnih sadržaja poput restorana, kafića i smještajnih objekata. Mnogima kontroverzna i odbojna, praksa financijske eksploatacije smrti kompleksna je tematika. S jedne strane, opravdanost iste moguće je potražiti u načinu raspolaganja zaradom koja većinski služi za održavanje i daljnji razvoj tih lokaliteta (Friedman, 2024). Tome nerijetko doprinose razne donacije i potpore čime se rasterećuje lokalna zajednica. Također, jačanje turizma stvara potrebu za novim radnim mjestima te tako izravno utječe na smanjenje broja nezaposlenih (Dolenec i Vodeb, 2021).

Odmakom od materijalnog, lako je uvidjeti i druge prednosti mračnog turizma. Za početak, mračni turizam izvor je zabave i adrenalina za sve ljubitelje ove vrste razonode (Lewis, Schrier i Xu, 2022). Nadalje, njegova edukativna uloga ispoljava se kroz dostupne muzejske postavbe, vođene ture i jasno ispričane priče o tragičnim događajima na određenim

mjestima kojima se povijest čuva od zaborava te osvještava društvena odgovornost. Jednako tako, suočavanjem posjetitelja sa smrću, potiče ga na razmišljanje o vlastitoj prolaznosti. Omogućuje mu da jasno razluči bitno od nebitnog, smisleno od besmislenog i može smanjiti strah od smrti koju nitko ne može izbjeći (Sharpley i Stone 2009). S druge strane, postoje brojni slučajevi iskorištavanja “mračnih” lokaliteta isključivo za osobnu korist. Primjer su organizirani obilasci područja pogođenih katastrofom gdje sav profit odlazi organizatoru, bez doprinosa lokalnom stanovništvu (Friedman, 2024).

Usmjeravanje na zabavu umjesto edukacije još je jedan od mogućih oblika neprimjerenog iscrpljivanja lokaliteta, kojim se obezvrjeđuju žrtve i banalizira tragedija. Sljedeći problem je neadekvatno informiranje javnosti izostavljanjem i/ili isticanjem određenih podataka te plasiranjem dezinformacija. Ovu praksu moguće je primijetiti primarno u ratnim područjima gdje sudionici prikazuju događaje iz svoje perspektive. Pritom imaju tendenciju preuzimati ulogu žrtve i odbacivati svaku odgovornost kao agresori. Ovisno o interesu posjetitelja i slici koju o sebi žele stvoriti, destinacije će taktično manipulirati činjenicama (Friedman, 2024). Kao negativnu stranu mračnog turizma mogla bi se navesti i pojačanja izgradnja nove te modifikacija postojeće infrastrukture. Brojni kritičari smatraju to sknavljenjem lokaliteta i izrazom krajnjeg nepoštovanja prema žrtvama (Friedman, 2024). Doista, na taj način mijenja se izgled destinacije, no najčešće je to isključivo u svrhu očuvanja lokaliteta i lakšeg pristupa istom (Friedman, 2024).

U analizi etičnosti mračnog turizma ključno je razumjeti motivaciju turista i razloge za posjet “mračnim” destinacijama. Odavanje počasti žrtvama, želja za učenjem i razumijevanjem događaja razlozi su koji se smatraju ispravnima i etičnima. Nasuprot njima, neetični turisti vode se prestižem i posjećuju “mračne” destinacije samo kako bi se zabavili, fotografirali mjesta tragedije, bili viđeni i mogli reći da su “bili tamo”. Jednako je bitna činjenica i kamo turisti dolaze. Ovdje su etički upitne zemlje totalitarnih režima i potencijalni agresori gdje turistička potrošnja podupire njihove neetične i opasne ciljeve (Friedman, 2024). Zanimljiv kriterij prihvatljivosti mračnog turizma jest vrijeme. Što je manji protek vremena od tragedije do posjeta, to je lokalitet kontroverzniji a posjet istom često se smatra neprimjerenim. Ponovno, nema jasnog i točnog odgovora što je ispravno. S jedne strane neukusno, s druge smanjuje šansu da se detalji događaja zaborave a zarada od turizma mogla bi doprinijeti bržem oporavku destinacije (Friedman, 2024). No, najbitnija stavka mračnog

turizma svakako je ponašanje posjetitelja koje izravno određuje (ne)etični karakter posjeta (Friedman, 2024).

Premda komodifikacija smrti nosi negativan prizvuk, može se zaključiti da je ipak riječ o opravdanom, društveno prihvaćenom potezu koji može generirati mnoge pozitivne učinke (Kesar i Tomas, 2014). Ti su ekonomski i društveni učinci od iznimne važnosti za opstanak lokaliteta. Neovisno o motivima turista, uz ispravno vodstvo, sveukupna potrošnja u „mračnim“ destinacijama omogućava izgradnju i održavanje memorijalnih objekata, istovremeno podupirući daljnja istraživanja povijesnih događaja tog područja i obrazovanje mnogih generacija (Kesar i Tomas, 2014). Naposljetku, rast potražnje za mračnim sadržajima govori da je za većinu ljudi sudjelovanje u mračnom turizmu ipak moralno opravdano (Ružić, 2022).

U Republici Hrvatskoj i danas se osjećaju snažne posljedice prošlih političkih režima. Dakako, pritom je najveći trag ostavio raspad SFRJ i Domovinski rat. Iz tog razloga, ni tri desetljeća kasnije na mračni turizam ratnih područja nije moguće gledati jednostrano. Istraživanja potvrđuju iznimno negativnu percepciju srpske manjine, za razliku od drugih manjinskih skupina na čiji položaj u Hrvatskoj rat nije imao značajan utjecaj (Baričević i Koska, 2017). Premda su odnosi Hrvata i srpske manjine danas značajno bolji, neriješena pitanja nestalih hrvatskih branitelja i civila te neisplaćene ratne odštete Hrvatskoj predstavljaju žive rane hrvatskog naroda. Zacijeljivanje istih dodatno otežava umanjivanje i negiranje određenih ratnih zločina od strane službene Srbije i njenih pristaša (Josipović, 2017). Sukladno tome, pogledi na ratni turizam RH bitno se razlikuju s obzirom na pripadnost sukobljenim stranama. Ipak, kao simbol slobode i stvaranja neovisne Republike Hrvatske, Domovinski rat i povezana zbivanja smatraju se najvažnijim događajem moderne hrvatske povijesti. Hrvatski nacionalni identitet bio je izvor snage za pružanje otpora velikosrpskom agresoru unatoč dugogodišnjim naporima da ga se potisne i uništi.

Razvoj mračnog turizma predstavlja jedan od načina očuvanja i jačanja spomenutog identiteta. Posjećivanje baštinskih lokaliteta u posjetiteljima stvara snažan osjećaj ponosa u vezi vlastitog nacionalnog identiteta, osvještava značaj nacije, te ojačava njihov osjećaj nacionalizma i pripadnosti svom narodu (Domic, 2000). Zbog toga je nužno uložiti sav potreban napor u očuvanje sjećanja na to doba i time odati počast svim žrtvama te upozoriti sadašnje i generacije koje dolaze da se tako nešto nikad ne smije ponoviti.

4. USPOREDBA OBILJEŽJA MRAČNOG TURIZMA HRVATSKE I FRANCUSKE

Temeljem prikazanih obilježja mračnog turizma Hrvatske i Francuske, u ovom poglavlju biti će provedena usporedba dviju zemalja. Izložene činjenice upućuju na određena preklapanja, posebice u vidu razvojnog potencijala, no također su primjetne i brojne razlike. Prema odabranim lokalitetima predstavjenim u prethodnim poglavljima, moguće je uvidjeti da obje zemlje nude široku paletu mračne turističke ponude čiji najznačajniji dio čine groblja, zatvori, ratni i memorijalni lokaliteti. Groblja Père-Lachaise i Mirogoj među najpoznatijim su i najljepšim grobljima u Europi, jedinstvene arhitekture i povijesnog značaja. Oba groblja osnovana su u 19. stoljeću zbog širenja gradova, prenapučenosti postojećih groblja i velikog zdravstvenog rizika. Dok Père-Lachaise objedinjuje nekoliko različitih arhitektonskih stilova, Mirogoj je remek djelo neoklasicizma. Neovisno o stilu i veličini, oba lokaliteta uređena su poput parkova sa šetnicama i bujnom vegetacijom, čime raste njihova estetska vrijednost. Grobovi mnogih istaknutih osoba iz svijeta politike, sporta, kulture i umjetnosti doprinose povijesnoj važnosti ovih mjesta i privlače brojne posjetitelje.

Tvrđavu If i Goli otok povezuje mračna povijest političkih sukoba, represije i eliminacije neistomišljenika. Ipak, tvrđava If inicijalno je služila za obranu a kasnije kao zatvor, no nikada nije dosegla status logora poput Golog otoka. Značajna razlika između ova dva mjesta vidljiva je iz njihovog današnjeg stanja. Dok If predstavlja poznatu turističku destinaciju, dobro održavanu i marketinški podržanu, Goli otok dom je ruševnih objekata nekadašnjeg logora, bez jasne vizije i upravljanja, ostavljen da propada i izblijedi iz sjećanja ljudi. Uz to, predstavlja fizičku opasnost za posjetitelje što odvraća velik dio zainteresiranih. Motivi dolaska na obje destinacije također se razlikuju – Goli otok posjećuju znatizeljni „mračni“ turisti u punom smislu riječi, intrigirani mučnom poviješću, a tvrđava If cijenjena je zbog svoje arhitekture i popularnog romana, dok je povijesni kontekst u drugom planu.

Hrvatska i Francuska snažno su pogođene zbivanjima tijekom 20. stoljeća. Ipak, Francuska ne dijeli sudbinu moderne Hrvatske koja je bila suočena sa Domovinskim ratom te i danas osjeća posljedice istog. Jednako tako, Hrvatska nije pogođena svjetskim ratovima u mjeri u kojoj je to bila Francuska. U tom kontekstu, iako je tematika mračne ponude ista, razlike prevladavaju. Logori Jasenovac i Natzweiler-Struthof potekli su iz perioda nacizma i ustaštva te su oba mjesta simboli mučenja, patnje i genocida. Protivnici ustaškog režima,

kao i svi oni koji se prema istom nisu uklapali u sliku NDH, odvođeni su u Jasenovac na prisilan rad, bili mučeni i ubijani. Danas je to mjesto naročito zloglasno zbog zatvaranja pripadnika etničkim manjina, poput Židova, Roma, Srba i ostalih, po uzoru na nacističku politiku. Premda je Spomen područje Jasenovac javna ustanova te uživa punu podršku države, danas su u hrvatskoj javnosti stajališta o Jasenovcu podijeljena, što je posljedica komunističkog režima i Domovinskog rata (Geiger, 2020). Natzweiler-Struthof površinom je bio manji od Jasenovca, no značajno brutalniji. Židovi, pripadnici Pokreta otpora i brojni drugi „nepodobni“ doživjeli su tužnu sudbinu u spomenutom logoru. Težak fizički rad, izgladnjivanje, stravični eksperimenti i mučenja bili su njihova svakodnevnica. Kao sjećanje i upozorenje, područje nekadašnjeg logora danas je memorijalni centar s edukativnim postavom pod skrbi francuskog Ministarstva obrane a javnost jednoglasno osuđuje postojanje logora i nacistički režim (Chemins de memoire, n.d.).

Vukovarski noćurno, Oradour-sur-Glane i Verdun – Douaumont mjesta su ratnih stradanja i memorijalna područja najvećeg pijeteta u obje zemlje. Svako od njih simbolizira ratne strahote učinjene u ime ideologija. Podsjetnik su na povijesne tragedije i pozivaju na mir, pružajući jedinstvene perspektive na te događaje. Glavne razlike među njima su protek vremena i nacionalni, odnosno međunarodni karakter. Francuski lokaliteti posvećeni su svjetskim ratovima iz prve polovice 20. st., te objedinjuju multinacionalne gubitke. Predstavljaju brutalnost nacizma nad civilima i predanost vojnika višem cilju. Pozornost svijeta odavno je uprta ka njima, velika se sredstva ulažu u održavanje, promociju i manifestacije. Vukovarsko područje mjesto je suvremenog genocida novije povijesti, simbol borbe za neovisnost i od nacionalnog je značaja. Neriješena pitanja stradalih i nestalih, odbijanje suradnje od strane države agresora i nezadovoljavajući životni standard otežavaju odmak od teške prošlosti. Na taj način nemoguće je zatvoriti to poglavlje povijesti i okrenuti se budućnosti. Transformacija koju je ostvarila Francuska u Hrvatskoj trenutno nije izgledna. Interes međunarodne zajednice da skrene pozornost na stradanja Hrvata jednako je nizak kao i u vrijeme rata, a niti službena politika RH ne ulaže dovoljne napore.

Otok Vis i pariške katakombe jedinstveni su lokaliteti Hrvatske i Francuske. Vrlo su različiti po funkciji, povijesnom kontekstu i simbolici. Ostaci vojnih objekata i tenkova, podzemni tuneli i bunker iz vremena 2. svjetskog rata i Jugoslavije specifičnost su otoka Visa. Dugogodišnja izoliranost otoka obavija ga velom tajne i može se samo nagađati koliki dio vojne infrastrukture još uvijek stoji neotkriven, što je dodatan faktor njegove

privlačnosti. Simbol je otpora i borbe za slobodu, predstavlja život za razliku od pariških katakombi koje predstavljaju smrt. Arhitektonski uređeni posmrtni ostaci tisuća ljudi na morbidan način prikazuju odnos društva prema smrti. Impresivan su i jedinstven povijesni lokalitet koji tjera posjetitelje da se suoče sa prolaznošću života i dobro iskoriste svoje vrijeme na ovom svijetu.

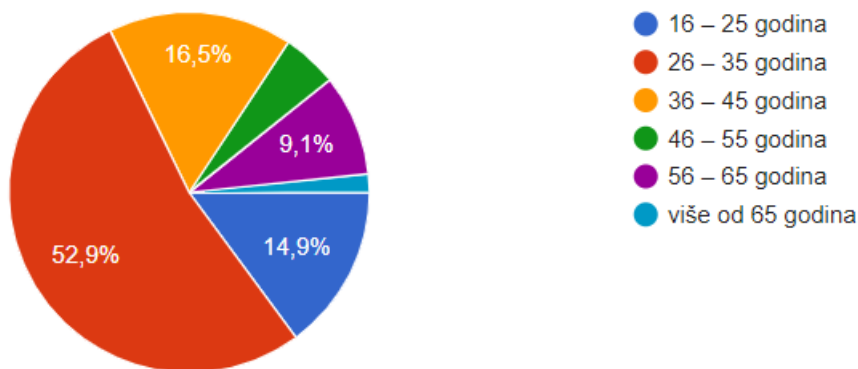
Mračni turizam Hrvatske i Francuske moguće je rezimirati na sljedeći način: uz velike sličnosti poput nedovoljne razvijenosti, velikog broja (potencijalnih) mračnih lokaliteta, dominacije memorijalnog/ratnog turizma i rastući interes za mračnom ponudom, postoji jedna značajna razlika. Briga o mračnim lokalitetima, institucionalna podrška i ciljani razvoj odlika su postojeće ponude francuskog mračnog turizma. U tom pogledu, Hrvatska značajno zaostaje i potrebne su temeljite promjene u pristupu tematici. Otegotna okolnost je gospodarska slika zemlje i njena slabija međunarodna prepoznatost. Suprotno tome, Francuska posjeduje značajno više resursa kako bi se mogla posvetiti razvoju „egzotičnih“ oblika turizma.

5. ISPITIVANJE STAVOVA HRVATSKE JAVNOSTI O FENOMENU MRAČNOG TURIZMA

U svrhu upoznavanja s mišljenjem hrvatske javnosti o stanju i potencijalu mračnog turizma u Republici Hrvatskoj, njegovoj društvenoj prihvatljivosti te osnovama za njegov daljnji razvoj provedeno je anketno istraživanje. Upitnik je sastavljen od 24 pitanja i distribuiran putem online platformi Facebook i WhatsApp. U razdoblju od srpnja do kolovoza 2024. godine, u istraživanju je anonimno i dobrovoljno sudjelovala 121 osoba. Čestice upitnika preuzete su i prilagođene iz različitih izvora, koji uključuju „Dark tourism questionnaire“ (n.d.), te radove autora Blažević, Ivanović et al. (2007), Njegovan i Bagarić (2020), Štajdohar (2021), Perasović (2019), Lewis, Schrier i Xu (2022), Iliev (2021), Borić Cvenić, Mavrin i Mamuzić (2023), Šerić, Mihanović i Tolj (2020), Ferdinandus (2022) i Fiket (2020).

U ukupnom broju ispitanih, više od dvije trećine (67,8%) sačinjavaju ispitanici ženskog spola dok je udio muškaraca u anketi tek 32,2%.

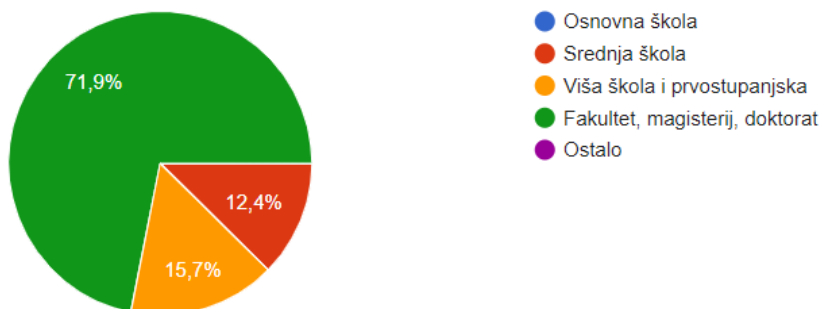
Grafikon 1. Dobna struktura ispitanika

Izvor: Istraživanje autorice

Analiza uzorka prema dobi ukazuje na dominaciju pripadnika mlađe dobi u rasponu od 26 do 35 godina, njih 52,9%. Slijede ispitanici starosti od 36 do 45 godina sa udjelom od 16,5%. Nešto manji postotak (14,9%) ispitanika pripada dobnom razredu od 16 do 25 godina, 9,1% anketiranih je osoba između 56 i 65 godina. Među najslabije zastupljenima nalaze se sudionici od 46 do 55 godina i starijih od 65, pri čemu je potonjih najmanje.

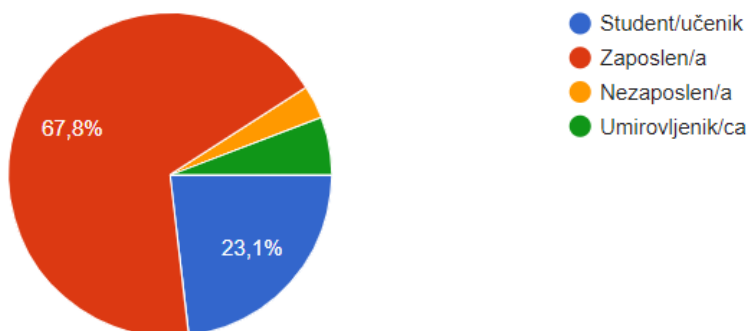
Grafikon 2. Stupanj obrazovanja

Izvor: Istraživanje autorice

Uvjerljivo najveći broj osoba koje su sudjelovale u istraživanju posjeduje visoku stručnu spremu (fakultet, magisterij, doktorat), dok je preostali dio uzorka podijeljen između pripadnika sa završenom višom (15,7%) i srednjom školom (12,4%). Preostali stupnjevi obrazovanja nisu obuhvaćeni istraživanjem.

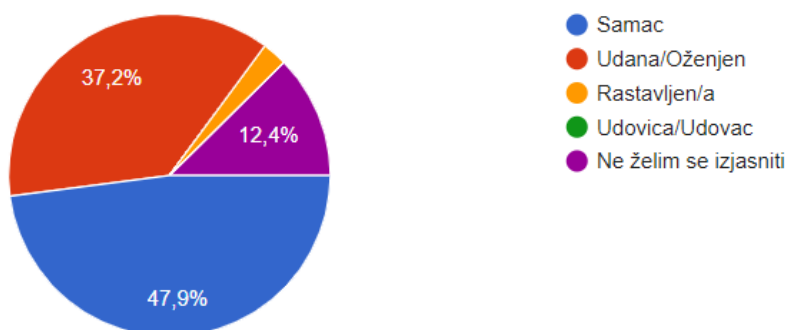
Grafikon 3. Zanimanje

Izvor: Istraživanje autorice

Ispitanici su u većini zaposlene osobe, zatim slijede studenti i učenici, potom umirovljenici i naposljetku nezaposleni.

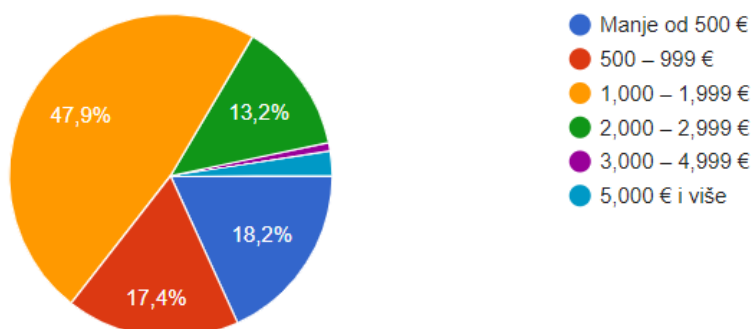
Grafikon 4. Bračni status

Izvor: Istraživanje autorice

Prema bračnom statusu, ispitanici su raspoređeni u četiri kategorije od mogućih pet. Najveću zastupljenost imaju samci sa 47,9%, nakon čega slijede oni u bračnoj zajednici (37,2%) te 12,4% ispitanika koji se ne žele izjasniti. Mali udio pripada rastavljenima dok se niti jedan ispitanik nije izjasnio kao udovac.

Grafikon 5. Mjesečna primanja

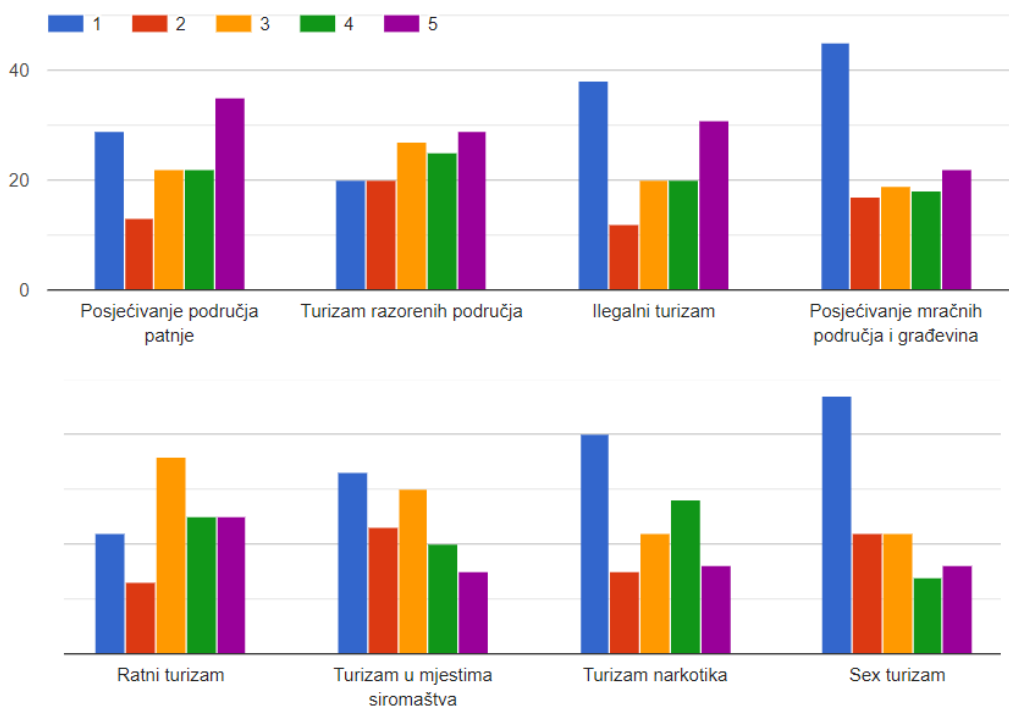

Izvor: Istraživanje autorice

Prema mjesečnim primanjima, prevladavaju ispitanici iz kategorije 1.000 do 1.999 eura (47,9). Skoro podjednako zastupljene su osobe sa primanjima manjim od 500 eura (18,2%) te 500 do 999 eura (17,4%), dok neznatno manji broj ispitanika zarađuje od 2.000 do 2.999 eura na mjesec (13,2%). Zanimljiv je podatak da ispitanici koji zarađuju više od 5.000 mjesečno prevladavaju u odnosu na one sa primanjima između 3.000 i 4.999 eura.

Nakon niza demografskih pitanja, ispitana je upoznatost ispitanika sa pojmom mračnog turizma. Iz grafa 7 moguće je iščitati da se velika većina anketiranih dosad nije susrela sa spomenutim terminom, a s istim je upoznato tek 24,8% anketnog uzorka.

Grafikon 6. Asocijacije na pojam "mračni turizam" (n=121)

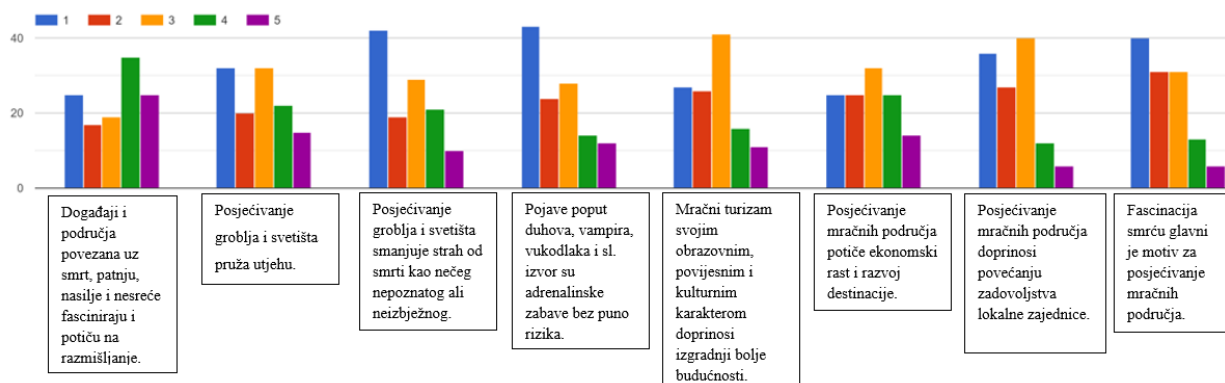

Napomena: 1 – uopće me ne asocira, 5 – u potpunosti me asocira

Izvor: Istraživanje autorice

Kako bi se stekao bolji uvid u percepciju ispitanika o pojmu mračni turizam, ponuđeno je nekoliko mogućih asocijacija. Analizom prikupljenih odgovora, utvrđeno je da najveći broj osoba mračni turizam povezuje sa posjećivanjem područja patnje, dok je najslabija povezanost pojma sa sex turizmom.

Grafikon 7. Percepcija mračnog turizma (n=121)

Napomena: 1 - uopće se ne slažem, 5 - u potpunosti se slažem

Izvor: Istraživanje autorice

Percepcija mračnog turizma među ispitanicima istražena je kroz osam tvrdnji.

Tablica 6. Stavovi ispitanika o mračnom turizmu (n=121)

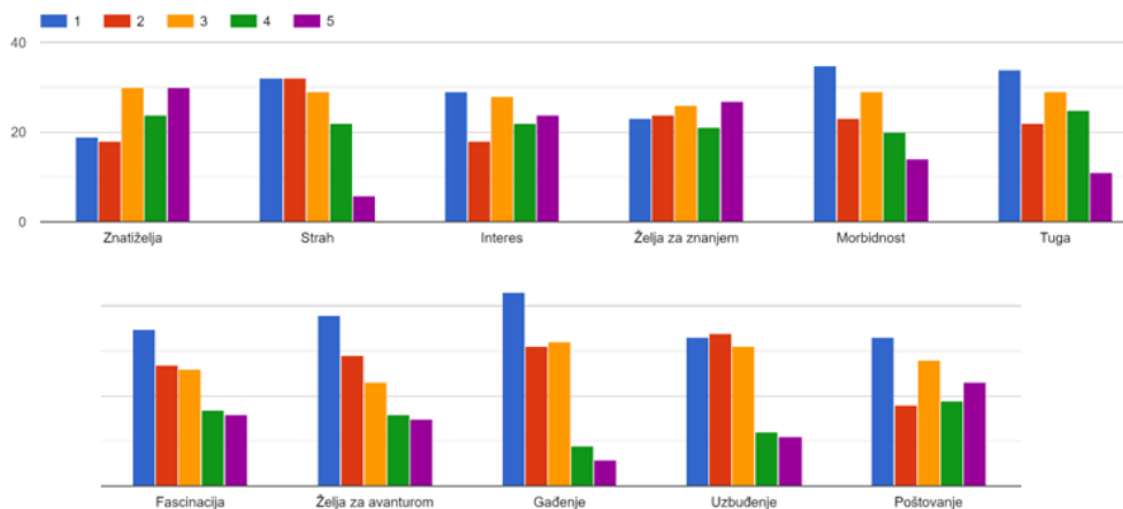
TVRDNJE	PROSJEČNA OCJENA
Događaji i područja povezana uz smrt, patnju, nasilje i nesreće fasciniraju i potiču na razmišljanje.	3,15
Posjećivanje groblja i svetišta pruža utjehu.	2,74
Posjećivanje groblja i svetišta smanjuje strah od smrti kao nečeg nepoznatog ali neizbježnog.	2,49
Pojave poput duhova, vampira, vukodlaka i sl. izvor su adrenalinske zabave bez puno rizika.	2,40
Mračni turizam svojim obrazovnim, povijesnim i kulturnim karakterom doprinosi izgradnji bolje budućnosti.	2,67
Posjećivanje mračnih područja potiče ekonomski rast i razvoj destinacije.	2,82
Posjećivanje mračnih područja doprinosi povećanju zadovoljstva lokalne zajednice.	2,38
Fascinacija smrću glavni je motiv za posjećivanje mračnih područja.	2,29

Napomena: 1 - uopće se ne slažem, 5 - u potpunosti se slažem

Izvor: izrada autorice

Najveći stupanj slaganja zabilježen je sa tvrdnjom “Događaji i područja povezana uz smrt, patnju, nasilje i nesreće fasciniraju i potiču na razmišljanje“. Istovremeno, većina ispitanika ne smatra pojave poput duhova, vampira, vukodlaka i sl. izvorom adrenalinske zabave bez puno rizika, niti pronalazi utjehu u posjećivanju groblja i svetišta. Ispitanici se u najmanjoj mjeri slažu da mračni turizam povećava zadovoljstvo lokalne zajednice i ne smatraju fascinaciju smrću glavnim poticajem za uključivanje u mračni turizam. S obzirom na prosječne ocjene navedenih tvrdnji, primjetan je visok stupanj neutralnosti kod ispitanih.

Grafikon 8. Emocije vezane uz pojam "mračni turizam" (n=121)

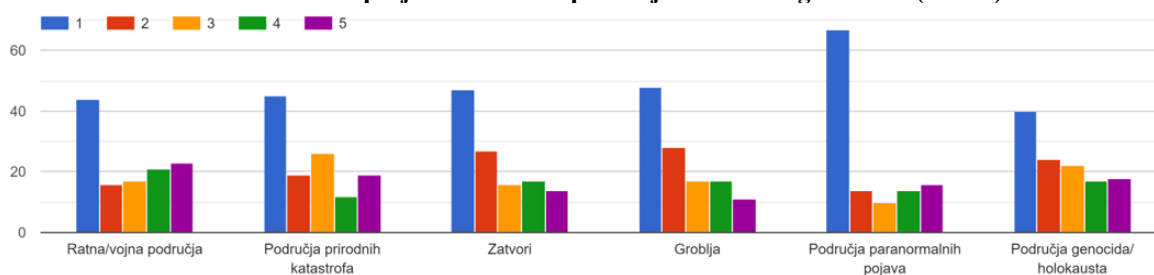

Napomena: 1 – nimalo, 5 - iznimno

Izvor: Istraživanje autorice

Odraz na emotivno stanje pojedinca prikazuje graf 10, iz kojeg je moguće izdvojiti znatiželju i želju za znanjem kao najsnažnije emocije, a na posljednjem mjestu nalazi se gađenje. Ipak, kao i u prethodnom pitanju, odgovori su u pravilu podjednako zastupljeni što ukazuje na kompleksnost tematike u skladu sa ljudskom prirodom.

Grafikon 9. Zainteresiranost za posjet odabranim područjima mračnog turizma (n=121)

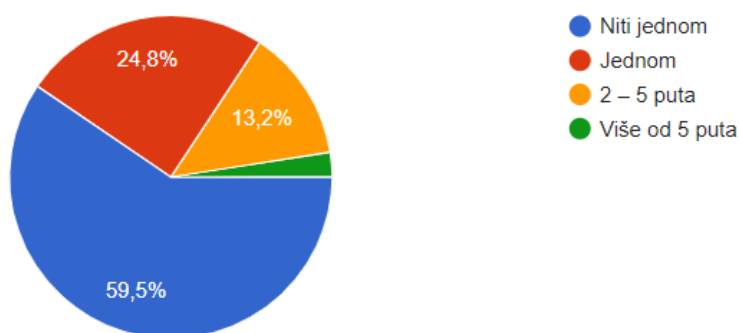
Napomena: 1 – u potpunosti nezainteresiran/a, 5 – u potpunosti zainteresiran/a

Izvor: Istraživanje autorice

Niti jedan navedeni segment mračnog turizma ne bilježi naročita odstupanja u smislu zainteresiranosti ispitanika. Među ponuđenim kategorijama, ratna/vojna područja blago se ističu kao najatraktivnija. Suprotno tome, značajan je broj nezainteresiranih ispitanika za svaki od ponuđenih segmenata, te su najmanje atraktivnima ocijenjena područja paranormalnih pojava.

Poznavanje mračnih područja u Hrvatskoj i svijetu prema rezultatima istraživanja svedeno je na nekolicinu lokaliteta. Ispitanici su najčešće navodili Vukovar (42,15%), potom Auschwitz (29,76%), Jasenovac (20,66%) i Goli otok (19,84%). U manjem opsegu zabilježena su sljedeća područja: Transilvanija, Ground Zero, Alcatraz, Černobil, Knin, Jazovka, groblja Mirogoj, Varaždin i Jezuitsko groblje u Zagrebu te staro njemačko i kugino groblje u Vukovaru. Uz navedeno, područja vezana uz mračni turizam za sudionike ankete su i Kornati, Dachau, Pompeji, otok Grgur, Hiroshima, Nagasaki, Srebrenica, Bleiburg, Pariz, plaže Normandije, Tower of London, Lepoglava, vojni kompleksi na Visu i Lošinju te kuća Anne Frank. Dio odgovora obuhvaća općenita područja prirodnih katastrofa poput potresa, holokausta, logore i napuštene bolnice diljem SAD-a kao poprišta paranormalnih aktivnosti. Usto, konstatiran je znatan udio onih koji nisu znali navesti niti jedno „mračno“ područje u svijetu, i to čak 17,36% od svih ispitanih dok su neki navodili niz lokaliteta, naročito mjesta stradanja Hrvata u vrijeme totalitarizma i Domovinskog rata.

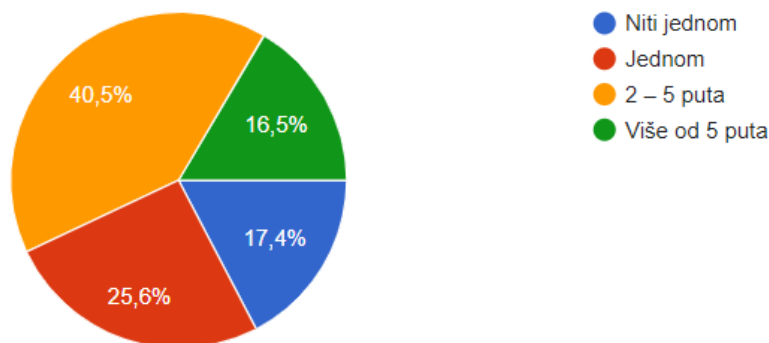
Grafikon 10. Broj posjeta lokalitetima prirodnih katastrofa

Izvor: Istraživanje autorice

Od 121 ispitanika, više od polovice nikada nije posjetilo područja prirodnih katastrofa a četvrtina samo jednom. Između dva i pet puta spomenute je lokalitete posjetilo 13,2% ispitanih, a tek neznatni dio posjetio ih je više od pet puta.

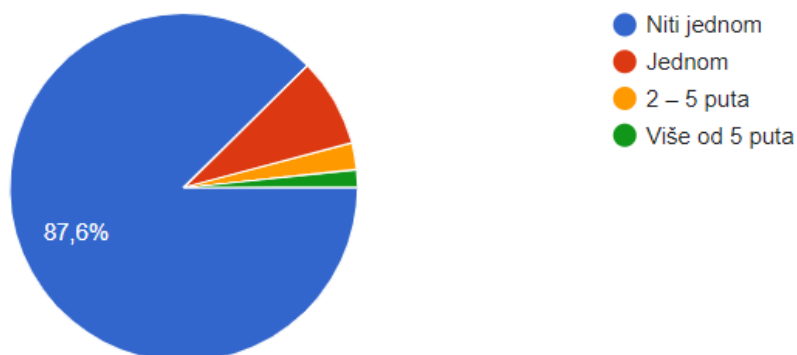
Grafikon 11. Broj posjeta lokalitetima povijesnih tragedija

Izvor: Istraživanje autorice

Posjet područjima povijesnih tragedija pravilnije je raspoređen. Najveći broj sudionika posjetio ih je između dva i pet puta (40,5%), jednokratnih je posjetitelja 25,6%, slijede oni koji niti jednom nisu posjetili navedena područja (17,4%) a na začelju je 16,5% ispitanika sa više od pet posjeta.

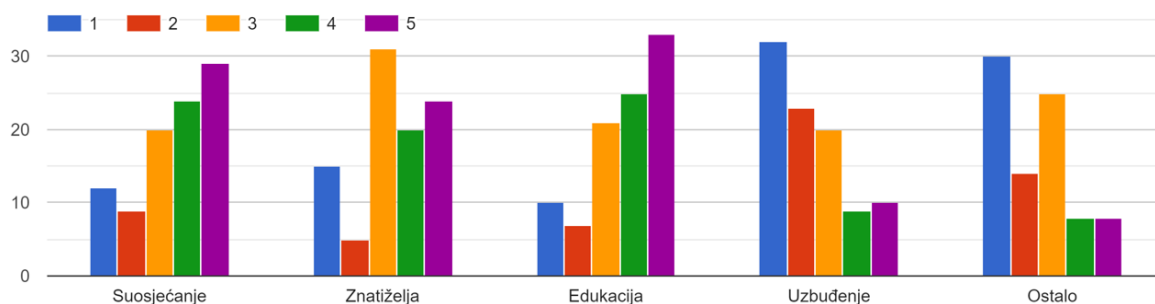
Grafikon 12. Broj posjeta lokalitetima paranormalnih aktivnosti

Izvor: Istraživanje autorice

Područja paranormalnih aktivnosti ostvarila su zanemarivu posjećenost, budući da skoro 90% ukupnog uzorka ispitanika nikada nije posjetilo lokalitete te vrste.

Grafikon 13. Motivi za sudjelovanje u mračnom turizmu (n=95)

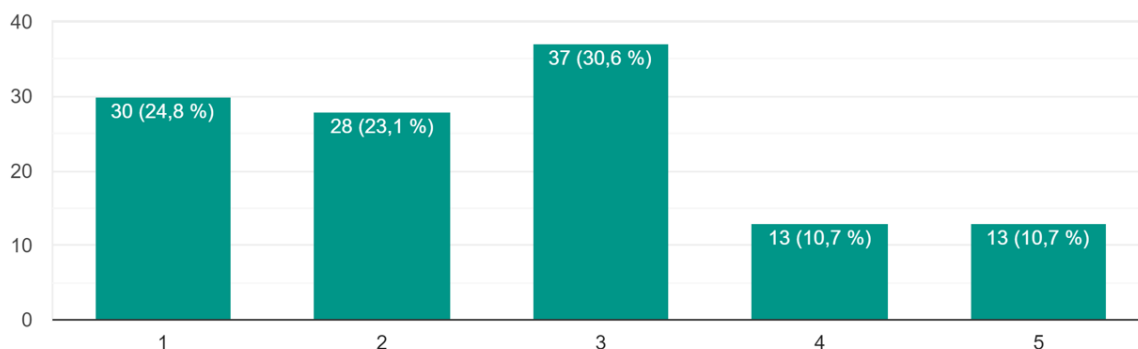

Napomena: 1 – nimalo me nije potaknulo, 5 – iznimno me potaknulo

Izvor: Istraživanje autorice

S ciljem prikupljanja relevantnih podataka, poticaj za sudjelovanje u mračnom turizmu istražen je na reduciranom uzorku ispitanika koji su dosad sudjelovali u istom. Iz ukupno 95 odgovora zaključeno je da edukacija predstavlja glavni motiv mračnih turista, zatim slijede suosjećanje i znatizelja, a najslabiji motivacijski faktor predstavlja uzbuđenje.

Grafikon 14. Namjera posjeta mračnim lokalitetima u iduće tri godine (n=121)

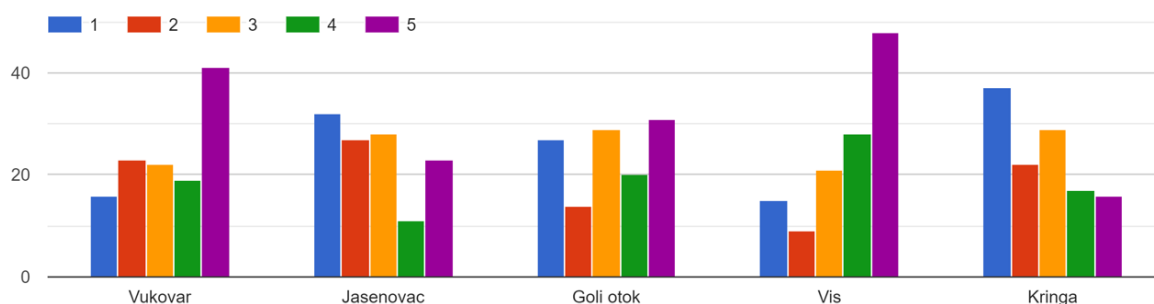

Napomena: 1 – nimalo motiviran/a, 5 – iznimno motiviran/a

Izvor: Istraživanje autorice

Buduće namjere za sudjelovanje u mračnom turizmu ispitanici su iskazali na sljedeći način: tek 10,7% ispitanika iznimno je motivirano posjetiti neki od „mračnih lokaliteta“, jednak broj izjasnio se motiviranima a njih 24,8% to uopće ne namjerava ili nije zainteresirano (33,1%). Neutralnih je 30,6% ispitanika, koji ne iskazuju posebnu namjeru konzumirati ili izbjeći „mračni“ sadržaj u iduće 3 godine. Primjetna je pretežna nezainteresiranost ispitanika za sudjelovanje u mračnom turizmu.

Grafikon 15. Interes za posjet odabranim lokalitetima u RH (n=121)

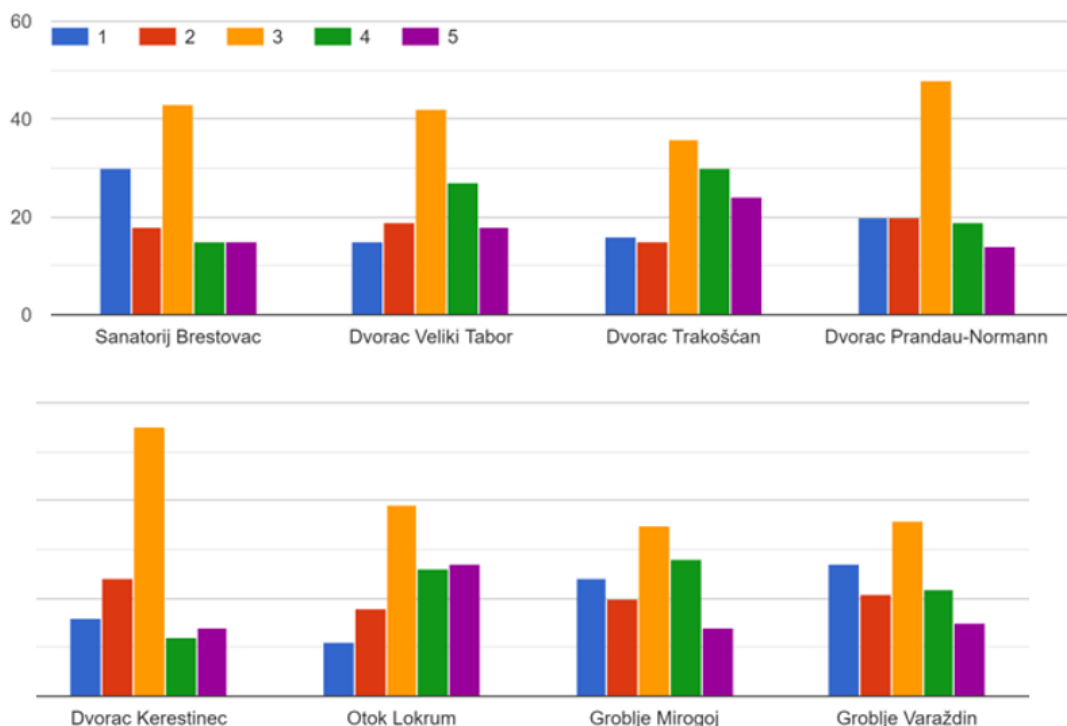
Napomena: 1 – nimalo, 5 - iznimno

Izvor: Istraživanje autorice

Ispitanicima je predstavljeno pet hrvatskih lokaliteta s potencijalom za mračni turizam te je od njih zatraženo da izraze svoju zainteresiranost za iste. Prema odgovorima, najpoželjnija destinacija je otok Vis, nakon kojeg slijedi Vukovar. Najmanji interes iskazan je za Kringu, gdje ostaje nepoznanica je li to zbog vrste „mračne“ ponude ili nedovoljno poznate destinacije.

Ispitanici su imali priliku navesti objekte ili destinacije u Hrvatskoj koje bi se mogle valorizirati kao turističke atrakcije mračnog turizma. Odgovori su raznoliki a neki ispitanici navodili su više primjera. Velik broj ispitanika (35,54%) izjavio je da ne poznaje niti jedan takav lokalitet ili nije ponudio odgovor. Od ponuđenih lokaliteta, najčešći odgovor bio je Vukovar (23,97%), zatim Goli otok (16,53%), Jasenovac (9,09%) i Vis (4,95%). Navedeni su i prijedlozi poput Lokruma, Koprivnice, Hude Jame, Dotrščine, aerodroma Željava, Kerestince, Brestovca, Kornata. Svoje mjesto na popisu pronašli su i Jadovno, Stara Gradiška, Dugi otok, Danica, Koprivnica, otok Daksa kraj Dubrovnika, otok Host pred Visom, Klana, Škabrnja, kuća duhova Sv. Ivan Žabno, ustaški zatvor u Savskoj ulici u Zagrebu, Ovčara, Srđ, Kringa. Preostali zabilježeni odgovori obuhvaćaju općenito: groblja (Jurjevsko groblje u Zagrebu, Mirogoj, Varaždin), dvorce (uključujući Trakošćan, Veliki Tabor i Kerestinec), logore, vojarne JNA, tunele, starije građevine obilježene nekom tragedijom, mjesta sukoba s Turcima, jame u koje su bacani ljudi tijekom ratova, neobnovljena područja nakon rata ili elementarnih nepogoda (primjerice Glina, Petrinja, Sisak).

Grafikon 16. Atraktivnost odabranih destinacija RH (n=121)

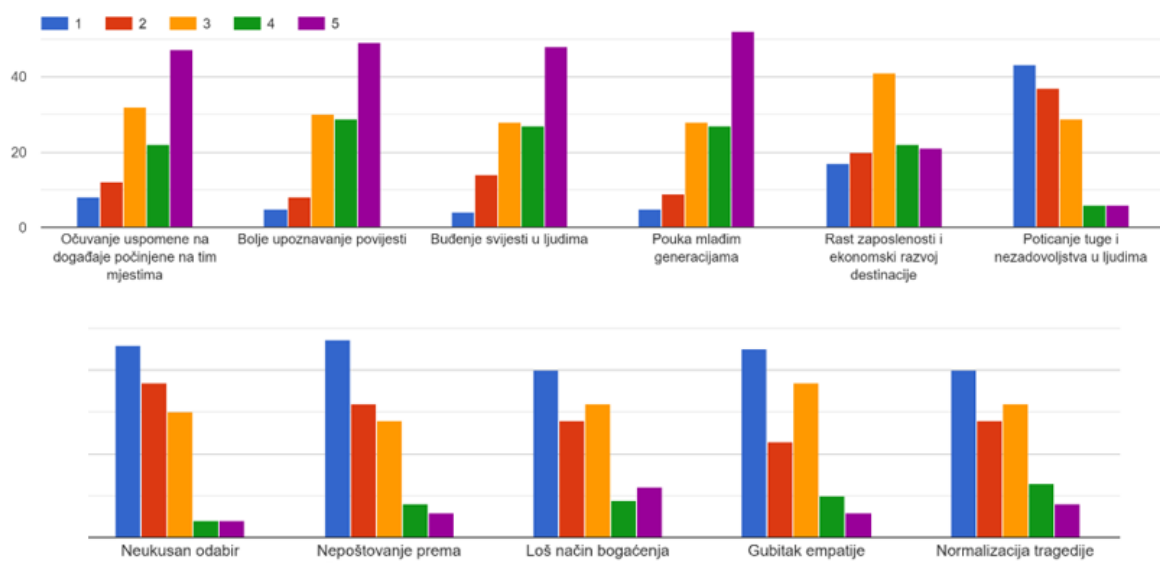

Napomena: 1 - nimalo atraktivno, 5 - iznimno atraktivno

Izvor: Istraživanje autorice

Potencijal za razvoj mračnog turizma u RH dan je na ocjenjivanje u vidu osam lokaliteta. Svaki od navedenih lokaliteta pretežno je ocijenjen ocjenom 3. Najveću prosječnu ocjenu (3,33) dobio je otok Lokrum, što će reći da upravo njega ispitanici smatraju najatraktivnijom potencijalnom „mračnom“ destinacijom RH. Sljedeći po atraktivnosti je dvorac Trakošćan (3,26), potom Veliki Tabor (3,12) te groblja Varaždin (2,81) i Mirogoj (2,90). Dvorci Kerestinec (2,87) i Prandau-Normann (2,89) nalaze se na sredini ljestvice. Najmanja prosječna ocjena (2,73) dodijeljena je sanatoriju Brestovac kao nimalo atraktivnom.

Grafikon 17. Obilježja mračnog turizma (n=121)

Napomena: 1 – u potpunosti neznačajno, 5 – u potpunosti značajno

Izvor: Istraživanje autorice

Kada je riječ o obilježjima mračnog turizma, pouka mlađim generacijama istaknuta je kao najznačajnija (3,93). Također, istraživanjem je utvrđen značaj mračnog turizma za bolje upoznavanje povijesti (3,90), kao i buđenje svijesti u ljudima (3,83) te očuvanje uspomene na događaje počinjene na „mračnim“ mjestima (3,73). O utjecaju mračnog turizma na rast zaposlenosti i ekonomski razvoj destinacije mišljenja su podijeljena (3,08). Za većinu ispitanika mračni turizam ne predstavlja nepoštovanje prema žrtvama (2,12), neukusan odabir lokacije (2,03) i uzrok gubitka empatije (2,25), kao niti loš način bogaćenja (2,38). Jednako tako, zaključuje se da mračni turizam ne dovodi do normalizacije tragedije (2,35) te tuge i nezadovoljstva u ljudima (2,13).

Tablica 7. Značajna obilježja mračnog turizma (n=121)

OBILJEŽJA	PROSJEČNA OCJENA
Očuvanje uspomene na događaje počinjene na tim mjestima	3,73
Bolje upoznavanje povijesti	3,90
Buđenje svijesti u ljudima	3,83
Pouka mlađim generacijama	3,93
Rast zaposlenosti i ekonomski razvoj destinacije	3,08
Poticanje tuge i nezadovoljstva u ljudima	2,13
Neukusan odabir destinacije	2,03
Nepoštovanje prema žrtvama tih mjesta	2,12
Loš način bogaćenja	2,38
Gubitak empatije	2,25
Normalizacija tragedije	2,35

Napomena: 1 – u potpunosti neznačajno, 5 – u potpunosti značajno

Izvor: Istraživanje autorice

U nastavku anketnog upitnika pred ispitanike je postavljeno 18 tvrdnji vezanih uz mračni turizam koje je bilo potrebno ocijeniti na ljestvici slaganja od 1 (*uopće se ne slažem*) do 5 (*u potpunosti se slažem*).

Analizom odgovora dobiven je prosječni stupanj slaganja za svaku navedenu tvrdnju. Time je postignut uvid u prosječno mišljenje javnosti o fenomenu mračnog turizma, što prikazuje tablica.

Tablica 8. Stupanj slaganja sa tvrdnjama o mračnom turizmu (n=121)

TVRDNJE	PROSJEČNA OCJENA
Korištenje područja pogođenih ratom i smrću u turističke svrhe krajnje je neprimjereno.	2,60
Osvještavanjem javnosti o tragičnim događajima smanjuje se mogućnost njihovog ponavljanja.	3,49
U RH postoji veliki potencijal za daljnji razvoj mračnog turizma.	3,35
U RH je potrebno snažnije razvijati mračni turizam.	2,94
Za razvoj mračnog turizma u RH nužna je suradnja državnih institucija, privatnog sektora i visokoškolskih ustanova.	3,46
Mračni turizam od iznimnog je značaja za očuvanje kulturne i povijesne baštine RH.	3,12

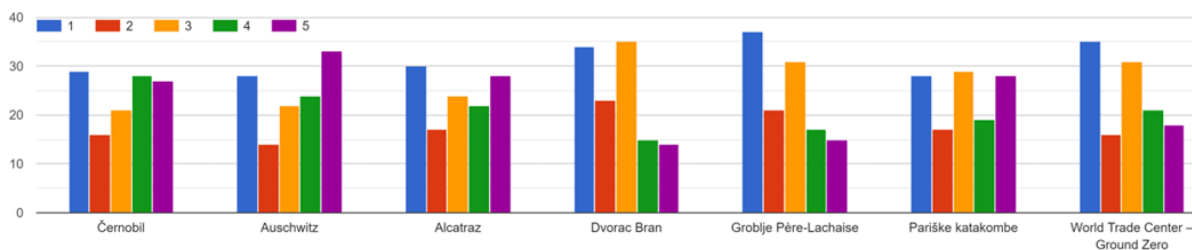
Lokalno stanovništvo treba biti informirano i uključeno u donošenje bitnih odluka u turizmu	3,70
Razvoj mračnog turizma RH doprinosi jačanju nacionalnog identiteta.	3,07
Politička i vojna povijest RH potencijalna je konkurentna prednost hrvatskog turizma.	3,03
Razvoj mračnog turizma temeljenog na političkoj i vojnoj povijesti pojačao bi tenzije među stanovnicima RH	2,93
Kvalitetna marketinška strategija prilagođena specifičnostima destinacije važna je za održivost mračnog turizma.	3,40
Razvoj mračnog turizma RH potaknuo bi ulaganja u infrastrukturu.	3,16
Razvoj mračnog turizma RH potaknuo bi otvaranje novih radnih mjesta.	3,25
Podržavam razvoj mračnog turizma u RH.	3,04
Podržavam naplatu ulaza u objekte mračnog turizma.	2,94
Podržavam prodaju suvenira na lokacijama mračnog turizma.	2,66
Namjeravam posjetiti neki od lokaliteta mračnog turizma u RH.	3,05
Namjeravam posjetiti neki od lokaliteta mračnog turizma u inozemstvu.	3,01

Napomena: 1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem

Izvor: istraživanje autorice

Prikazane prosječne ocjene govore da ispitanici nemaju izrazito pozitivan ni negativan stav prema mračnom turizmu. Prema pojedinačnim rezultatima za svaku tvrdnju, moguće je zaključiti da su ispitanici u određenom stupnju zaintrigirani mračnim turizmom, no primjetno je nerazumijevanje istog. Značajan broj anketiranih turističku eksploataciju područja povezanih sa ratom i smrću ne smatra neprimjerenom (prosječna ocjena 2,60), prepoznaju edukativni (3,49) i preventivni značaj kao i doprinos jačanju nacionalnog identiteta (3,07). Naročito je podržano uključivanje lokalnog stanovništva u proces odlučivanja o turizmu. Osim toga, prepoznat je i postojeći potencijal za razvoj mračnog turizma na teritoriju RH, njegov mogući utjecaj na poboljšanje infrastrukture i zapošljavanje. Unatoč tome, nije iskazana značajnija podrška razvoju mračnog turizma u RH (3,04).

Grafikon 18. Interes za mračnim destinacijama svijeta (n=121)

Napomena: 1 – nikakav, 5 – izniman

Izvor: istraživanje autorice

Na pitanje o privlačnosti odabranih svjetskih destinacija mračnog turizma prikupljeni su raznoliki odgovori. Znakovita je razina nezainteresiranosti za sve ponuđene destinacije. Pritom najveći broj ispitanika (30,58%) navodi da ne postoji nikakav interes za posjet groblju Père-Lachaise, jednom od najpoznatijih svjetskih lokaliteta, nakon čega slijede Ground Zero u New Yorku i dvorac Bran, poznat po grofu Drakuli. Na suprotnoj strani ljestvice najveći interes ispitanika (27,27%) pripao je Auschwitzu. Pariške katakombe, Alcatraz i Černobil bilježe skoro podjednak udio iznimno i nimalo zainteresiranih ispitanika (oko 23%).

Posljednje pitanje odnosi se na osobe koje imaju namjeru posjetiti neki od lokaliteta mračnog turizma, dok je za ostale istraživanje završeno. Namjeru sudjelovanja u mračnom turizmu ovim je pitanjem iskazalo 81,82% ispitanika, što čini otprilike četiri petine ukupnog broja ispitanika u istraživanju. Pritom većina (66,7%) to namjerava učiniti u vlastitom aranžmanu, a tek 33,3% koristilo bi usluge turističkih agencija.

Sudionici provedenog istraživanja pokazali su, za moderne standarde, zabrinjavajuću razinu nepoznavanja pojma mračni turizam. Velik dio ispitanika nije znao navesti niti jedan mračni lokalitet u Hrvatskoj i svijetu, dok su drugi najčešće navodili Auschwitz i Vukovar. Neovisno o tome, ne osporavaju moguće benefite mračnog turizma što navodi na zaključak da postoje temelji na kojima je moguće graditi i razvijati mračni turizam. Neophodno je istaknuti određena ograničenja provedenog istraživanja. Prvo, istraživanjem je obuhvaćeno isključivo hrvatsko stanovništvo, zbog čega izostaju stavovi međunarodnih turista, važnih za ovaj oblik turizma. Nadalje, korištenje digitalnih kanala za prikupljanje podataka može dovesti do pristranog uzorka, jer isključuje osobe koje ne koriste društvene mreže. Osim toga, nepoznata je lokacija ispitanika, što otežava analizu stavova u odnosu na blizinu mračnih turističkih mjesta kao i uvid u potencijalno različite stavove između ispitanika

urbanih i ruralnih sredina. Naposljetku, nije moguće identificirati stavove lokalnog stanovništva „mračnih“ područja, čime je otežan detaljan pregled društvenih implikacija mračnog turizma. Navedena ograničenja upućuju na oprez prilikom interpretacije dobivenih rezultata, nužnost usporedbe sa dosad provedenim istraživanjima iste tematike te potrebu novih detaljnih istraživanja.

ZAKLJUČAK

Kada je riječ o turističkoj eksploataciji, područje mračnog turizma zasigurno je jedno od najosjetljivijih. Zbog specifičnosti sadržaja koji se primarno ne smatra turističkim niti se povezuje sa zabavom, mali broj turista otvoren je za takva iskustva premda su možda i nesvjesno već bili dio njih (Juranović, Slivar i Kovačić, 2021). Ljudi su većinom suzdržani ili čak zatvoreni prema navedenom, što je moguće pripisati neinformiranosti i strahu od osude. S obzirom na ožiljke koje Hrvatska nosi iz doba totalitarnih režima a naročito Domovinskog rata, situacija je donekle očekivana. No, Francuska se također suočava sa određenim poteškoćama, čime je dodatno potvrđena tvrdnja o kompleksnosti tematike. Ipak, porastom potražnje za ovim oblikom turizma i značajnim koristima koje isti pruža, svaka ozbiljna turistička destinacija trebala bi se posvetiti njegovom razvoju. Ni Hrvatska ovdje nije iznimka. Naprotiv, kako bi se uspješno othvala izazovima koji rastu iz godine u godinu i uhvatila korak s velikim svjetskim turističkim odredištima, nedopustivo je zanemariti čak i najmanji potencijal koji posjeduje.

Uviđanjem brojnih funkcija turizma, jasno je da njegov utjecaj ne staje na direktnim prihodima, već generira mnoge druge pozitivne rezultate. Rast zapošljavanja, jačanje zajedništva kroz tragediju, očuvanje sjećanja na bolan dio povijesti, introspekcija i edukacija samo su djelić benefita proizašlih iz mračnog turizma. Nažalost, hrvatski mračni turizam zapostavljen je i odvija se po inerciji te je moguće reći da službeno ne postoji (Šerić, 2017). Lokalitete poput Golog otoka i vojnih kompleksa na Visu nisu održavani i propadaju, a broj posjeta ovisi o osobnom interesu i informiranosti turista. Vukovar i Jasenovac, iako po naravi čine dio mračne ponude, primarno su mjesta edukacije učenika i obilježavanja povijesnih datuma značajnih na nacionalnom nivou. Groblje Mirogoj turisti posjećuju primarno u sklopu obilaska Zagreba, kao usputnu znamenitost, a ne ciljano. Brojni drugi mračni lokaliteti s turističkim potencijalom praktički su nepoznati, kako turistima tako i stanovništvu.

Francuski je pristup ovom obliku turizma svakako bolje postavljen, premda nije u potpunosti usmjeren na mračni turizam u pravom smislu. Institucionalna podrška i upravljanje memorijalnim lokalitetima te snažna promocija postavili su područja 1. i 2. svjetskog rata na teritoriju Francuske među najznačajnije lokalitete mračnog turizma u svijetu. Unatoč svim nedostacima, mračni turizam Francuske mogao bi poslužiti Hrvatskoj

kao uzor i nit vodilja da nauči cijeniti vlastitu povijest, kvalitete i potencijal koji posjeduje te da ga iskoristi na najbolji mogući način za sve uključene.

POPIS LITERATURE

ACCORD French Language School. *Introducing... the Père Lachaise Cemetery*. <https://www.accord-langues.com/introducing-pere-lachaise-cemetery/> (pristupljeno 20. travnja 2024.)

Blažević, Branko, Zoran Ivanović, Suzana Bareša, i Milena Peršić. Anketni upitnik za turiste: Ispitivanje očekivanja i zadovoljstva gostiju elementima ponude turističke destinacije. 2007. *Tourism and Hospitality Management* 13, no. 1 Special issue: 404-407.

Atlas Obscura. 2015. *Château d'If*. <https://www.atlasobscura.com/places/chateau-d-if> (pristupljeno 6. srpnja 2024.)

Atlas Obscura. 2024. *The Recumbent Effigy of Victor Noir*. <https://www.atlasobscura.com/places/erotic-erosion-recumbent-effigy-victor-noir> (pristupljeno 15. lipnja 2024.)

Barešin, Sandra. 2016. Vampiri u popularnoj i pučkoj kulturi. *Ethnologica Dalmatica* 23: 5-14.

Baričević, Vedrana, i Viktor Koska. 2017. *Stavovi i percepcije domaće javnosti o nacionalnim manjinama, izbjeglicama i migrantima*. Zagreb: Centar za mirovne studije.

Barrios, Emmanuel. 2021. Top 10 Most Visited Tombs in the World. *Tour Travel and More*. <https://tourtravelandmore.com/top-10-most-visited-tombs-in-the-world/> (pristupljeno 20. travnja 2024.)

Biran, A., Poria, Y., i Oren, G. 2011. Sought Experiences at (Dark) Heritage Sites. *Annals of Tourism Research* 38, no. 3: 820–841.

Borić Cveniđ, Marta, Mavrin, Igor i Mamuzić, Mateja. 2023. Moć mračnog turizma u destinacijskom menadžmentu - nacionalne, europske i globalne perspektive. *Europski realiteti - Moć: Zbornik radova, 5. međunarodni znanstveni skup*

Brouwer, Marilyn. 2019. The Paris Morgue: A Gruesome Tourist Attraction in the 19th Century. *Bonjour Paris*. <https://bonjourparis.com/history/the-paris-morgue-a-gruesome-tourist-attraction-in-19th-century/> (pristupljeno 4. srpnja 2024.)

Cavaignac, François, i Hervé Deperne. 2003. Les Chemins de mémoire. Une initiative de l'État. *Cahier Espaces*, 80: 12-21.

Centre de la mémoire Oradour-sur-Glance. n.d. *Lieu de Mémoire*. <https://oradour.org/lieu-de-memoire> (pristupljeno 07. srpnja 2024)

Centre de la mémoire Oradour-sur-Glance. n.d. *L'histoire du centre de la mémoire*. <https://oradour.org/lhistoire-du-centre-de-la-memoire> (pristupljeno 07. srpnja 2024)

Cerović, Zdenko, i Patricia Zanketić. 2014. *Menadžment Hodočašća i Vjerskih Događaja*. Opatija: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.

Château d'If. <https://www.chateau-if.fr/en/discover/history-of-the-chateau-d-if> (pristupljeno 30. lipnja 2024)

Chemins de Mémoire. n.d. *Remembering the 'Martyr' Villages: Oradour-sur-Glance*. <https://www.cheminsdememoire.gouv.fr/en/remembering-martyr-villages-oradour-sur-glance> (pristupljeno 07. srpnja 2024.)

Chemins de mémoire. n.d. *Struthof Site*. <https://www.cheminsdememoire.gouv.fr/en/struthof-site> (pristupljeno 07. srpnja 2024)

Chen, Kexin. 2022. A Comprehensive Analysis of Dark Tourism: Understanding Tourist Behavior and Implications for Future Research. *SSRN Electronic Journal*.

Chen, Shengrong, i Honggang Xu. 2020. The Moral Gaze in Commercialized Dark Tourism. *Current Issues in Tourism* 24, no. 2: 1-20

Cosslett, Rhiannon Lucy. 2015. French Waiters Aren't Rude, They Merely Demand Respect. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jun/12/french-waiters-rude-respect-service> (pristupljeno 18. svibnja 2024.)

Čvek, Ivana. 2018. Goli otok. *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti*, 2. (2.), 175-190.

Da Silva, Magali, i Laure Bougon. 2013. Le tourisme de mémoire. Un enjeu civique, pédagogique, économique et cultural pour la France. *Cahier Espaces*. 313, 48-51.

Dark Tourism. *Croatia*. <https://www.dark-tourism.com/index.php/croatia> (pristupljeno 28. srpnja 2024.)

Dark Tourism Questionnaire. <https://www.scribd.com/document/49247362/Dark-Tourism-Questionnaire> (pristupljeno 13. siječnja 2024.)

Dolenec, Sanja, i Ksenija Vodeb. 2021. Odnos lokalne zajednice prema razvoju mračnoga turizma. *Društvena istraživanja* 30, br. 4: 699-719.

Domic, Dino. 2000. Heritage Consumption, Identity Formation, and Interpretation of the Past within Post-War Croatia. *Wolverhampton Business School Management Research Centre, Working Paper Series*

European Cemeteries Route. 2024. *Monumental Cemetery Mirogoj*. <https://cemeteriesroute.eu/cemetery-poi.aspx?t=1166> (pristupljeno 23. lipnja 2024.)

Farmaki, Anna. 2013. Dark Tourism Revisited: A Supply/Demand Conceptualization. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research* 7. (3): 281–292.

Ferdinandus, Nadeshe Limor. 2022. The Dark Side of Dark Tourism. *Master's thesis, Utrecht University*

Fiket, Anita. 2020. Mogućnosti turističke valorizacije spomeničke baštine iz razdoblja socijalizma u Hrvatskoj. *Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet*

Foulk, David. 2016. The Impact of the 'Economy of History': The Example of Battlefield Tourism in France. *Mondes du Tourisme* 12.

France.fr. 2023. *Père-Lachaise Cemetery*. <https://www.france.fr/en/article/pere-lachaise-cemetery/#pere-lachaise-a-haven-of-rest-1> (pristupljeno 23. travnja 2024.)

Friedman, Zachary. 2024. Dark Tourism Ethics and Criticisms. *Where The Road Forks*. <https://wheretheroadforks.com/dark-tourism-ethics-and-criticisms/> (pristupljeno 30. srpnja 2024.)

García-Madurga, Miguel-Ángel, i Ana-Julia Grilló-Méndez. 2023. Battlefield Tourism: Exploring the Successful Marriage of History and Unforgettable Experiences: A Systematic Review. *Tourism and Hospitality* 4(2): 307–20.

Geiger, Vladimir. 2020. Pitanje broja žrtava logora Jasenovac u hrvatskoj i srpskoj historiografiji, publicistici i javnosti nakon raspada SFR Jugoslavije – činjenice, kontroverze i manipulacije. *Časopis za suvremenu povijest* 52, no. 2: 517-585

Geopark Viški arhipelag. *Povijest*. <https://www.geopark-vis.com/povijest> (pristupljeno 25. lipnja 2024.)

GlobalData Thematic Intelligence. 2023. Shedding Light on Dark Tourism. *Verdict.co.uk*. <https://www.verdict.co.uk/growth-of-dark-tourism/?cf-view&cf-closed> (pristupljeno 23. ožujka 2024.)

Goli otok - Virtualni vodič kroz povijest logora. <https://goli-otok.net/#> (pristupljeno 22. lipnja 2024.)

González Vázquez, David. 2018. Dark tourism and memorial tourism: Nexus and divergences between theoretical models. *European Journal of Tourism Research*. 20, pp. 46-58

Gradska groblja Zagreb. *Mirogoj*. <https://www.gradskagroblja.hr/mirogoj-430/430> (pristupljeno 23. lipnja 2024.)

Grad Sveta Nedelja. 2023. *Kreće potpuna obnova Dvorca Kerestinec s 1,37 mil. eura EU sredstava*. <https://grad-svetanedelja.hr/2023/12/21/krece-potpuna-obnova-dvorca-kerestinec-s-137-mil-eura-eu-sredstava/> (pristupljeno 28. srpnja 2024.)

Grad Vukovar. 2023. *Strategija razvoja urbanog područja Vukovar za financijsko razdoblje 2021-2027*. <https://www.vukovar.hr/završena-savjetovanja> (pristupljeno 22. srpnja 2024.)

Hartmann, Rudi. 2013. Dark Tourism, Thanatourism, and Dissonance in Heritage Tourism Management: New Directions in Contemporary Tourism Research. *Journal of Heritage Tourism* 9 (2): 166–182.

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata. *Kronologija Domovinskog rata (s osvrtom na pojedine događaje od 1945. do 1990.)*. <https://centardomovinskograta.hr/kronologija-2/> (pristupljeno 14. lipnja 2024.)

Iliev, Dejan. 2021. Consumption, Motivation and Experience in Dark Tourism: A Conceptual and Critical Analysis. *Tourism Geographies* 23 (5-6): 963–984.

Jaman, Luka. 2020. *Mračni turizam na primjeru Alcatraza. Diplomski rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*.

Josipović, Ivo. 2017. Pravni i politički aspekti spora Hrvatske i Srbije o nadležnosti za ratne zločine. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu* 24, no. 1: 15-58.

Juranović, Nikolina, Iva Slivar, i Sanja Kovačić. 2021. Dark Tourism in the EU: Are We Aware of Taking Part in It?. *Open Journal for Research in Economics* 4, no. 1: 19-30.

Jure Grando. <http://juregrando.com/> (pristupljeno 28. srpnja 2024.)

JUSP Jasenovac. 2024. <https://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5019> (pristupljeno 06. srpnja 2024.)

KanalRI. 2023. *Posjetili smo Goli otok kojim u srcu sezone dnevno prođe više od 2 tisuće turista.* <https://kanal-ri.hr/posjetili-smo-goli-otok-kojim-u-srcu-sezone-dnevno-prode-vise-od-2-tisuce-turista/> (pristupljeno 29. lipnja 2024.)

Kesar, Oliver, i Pavle Tomas. 2014. Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj. *Liburna* 3 (1): 1–80.

Korstanje, Maximiliano E. 2020. *What is Wrong with Dark Tourism Research?* Bingley, UK: Emerald Publishing.

Kosić, Valneo. 2021. Jezivi vampir opsjedao je hrvatsko selo: Načelnik nam otkriva – Kringa je htjela turističku priču, a u sve se umiješala i crkva. *Dnevno.hr*. https://www.dnevno.hr/vijesti/jezivi-vampir-opsjedao-je-hrvatsko-selo-nacelnik-nam-otkriva-kringa-je-htjela-turisticku-pricu-a-u-sve-se-umijesala-i-crkva-1647482/#google_vignette (pristupljeno 28. srpnja 2024)

K.V. 2024. *Groblje Mirogoj: Središnje zagrebačko groblje smješteno na južnim obroncima Medvednice.* <https://www.zgportal.com/zginfo/groblje-mirogoj-sredisnje-zagrebacko-groblje-smjesteno-na-juznim-obroncima-medvednice/> (pristupljeno 23. srpnja 2024.)

L'Abeille Française. 2020. *Les Catacombes de Paris: An Homage to the Dead.* <https://www.labeillefrancaise.net/les-catacombes-de-paris-homage-dead/> (pristupljeno 31. svibnja 2024.)

Lennon, John. 2017. Dark Tourism. *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*

Les catacombes de Paris. <https://www.catacombes.paris.fr/> (pristupljeno 01. lipnja 2024.)

Lewis, Heather, Thomas Schrier, i Shuangyu Xu. 2022. Dark Tourism: Motivations and Visit Intentions of Tourists. *International Hospitality Review*. Vol. 36, br. 1, 107-123.

MacCannell, Dean. 1989. *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. Revised ed. New York: Schocken Books

Mantei, Christian. 2012. *Le tourisme de mémoire en France: mesure et analyse du poids et des retombées économiques et de la filière*. Paris: Atout France

MDC - Hrvatski virtualni muzeji. <https://hvm.mdc.hr/mjesto-sjecanja---vukovarska-bolnica-1991,745:VKR/hr/info/> (pristupljeno 16. lipnja 2024.)

Medieval.eu. 2018. *Medieval Love Story: Abelard & Heloise*. <https://www.medieval.eu/medieval-love-story-abelard-heloise/> (pristupljeno 15.06.2024.)

Mémorial de Verdun. <https://memorial-verdun.fr/> (pristupljeno 16. svibnja 2024.)

Mémorial Struthof. <https://www.struthof.fr/en/> (pristupljeno 18. svibnja 2024.)

Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar. <https://www.mcdrvu.hr/> (pristupljeno 17. lipnja 2024.)

Ministère de l'Économie, des Finances et de la Souveraineté Industrielle et Numérique. *Tourisme* <https://www.entreprises.gouv.fr/fr/tourisme> (pristupljeno 30. lipnja 2024.)

Ministère de la Culture. 2023. *France, a Multilingual Territory*. <https://www.culture.gouv.fr/en/news/France-a-multilingual-territory> (pristupljeno 23. svibnja 2024.)

Njegovan, Ana, i Lidija Bagarić. 2020. Potencijal Mračnog Turizma Kao Turističkog Proizvoda Destinacije. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru* 26: 9-28

Ossuaire de Douaumont. <https://www.verdun-douaumont.com/en/> (pristupljeno 16. svibnja 2024.)

Ossuaire de Douaumont. n.d. <https://www.verdun-douaumont.com/en/gallery/#galoss> (pristupljeno 16. svibnja 2024.)

Otok Lokrum. *Povijest, prošlost, spomenici i legende*. <https://www.lokrum.hr/povijest-proslost-spomenici-i-legende/> (pristupljeno 28. srpnja 2024.)

Paris je t'aime. *An Unusual Stroll Through the Père-Lachaise Cemetery*. <https://parisjetaime.com/eng/article/unusual-stroll-cemetery-pere-lachaise-a731> (pristupljeno 06. srpnja 2024.)

- Paterson, Jeremy. n.d. Brestovac Sanatorium: An Abandoned Labour of Love. *Cultura Obscura*. <https://www.culturaobscura.com/brestovac-sanatorium/> (pristupljeno 04. kolovoza 2024.)
- Père LaChaise Cemetery. <https://www.perelachaiscemetary.com/> (pristupljeno 19. travnja 2024.)
- Perasović, Matea. 2019. Mračni turizam. *Završni rad, Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet*
- Piernas, Gersende. 2014. Les pèlerinages dans les régions dévastées du nord de la France organisés par la Compagnie du chemin de fer du Nord au lendemain de la Première Guerre mondiale. *In Situ*. 25.
- Prasad, Monica. 2005. Why Is France So French? Culture, Institutions, and Neoliberalism, 1974-1981. *American Journal of Sociology* 111 (2): 357–407.
- Previšić, Martin, Boris Stamenić, i Vladi Bralić. 2020. *Goli Otok: Kratki vodič kroz povijest logora na Golom otoku*. Zagreb: Documenta – Zaklada Friedrich Ebert.
- Prideaux, Bruce. 2007. Echoes of war: battlefield tourism. In C. Ryan (Ed.), *Battlefield tourism: History, place and interpretation*. (17-28).
- Putni Kofer. *Jedna neobična, 'seksi' grobnica postala je hit na društvenim mrežama, simbol plodnosti i sreće u ljubavi*. <https://putnikofer.hr/mjesta/groblje-pere-lachaise-pariz/> (pristupljeno 06. srpnja 2024.)
- Rabotić, Branislav. 2013. *Selektivni Oblici Turizma*. Beograd: Visoka turistička škola.
- Robinson, Peter, i Sine, Heitmann, i Peter Dieke. 2011. *Research Themes for Tourism*, CABI
- Rotondi, Jessica Pearce. 2023. "The Dark Origins of the Paris Catacombs." *History*. <https://www.history.com/news/paris-catacombs-origins> (pristupljeno 06. travnja 2024.)
- Ružić, Doris. 2022. Motivacija, etičnost i opravdanost destinacija mračnog turizma. *Završni rad, Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu*
- Seaton, A. V. 1996. Guided by the Dark: From Thanatopsis to Thanatourism. *International Journal of Heritage Studies* 2: 234–244.
- Séraphin, Hugues. 2017. Terrorism and Tourism in France: The Limitations of Dark Tourism. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes* 9 (2): 187–195.

Sharpley, Richard. 2005. Travels to the Edge of Darkness: Towards a Typology of Dark Tourism. *Taking Tourism to the Limits: Issues, Concepts and Managerial Perspectives*, 217–228. Oxford: Elsevier.

Sharpley, Richard i Stone, R. Phillip. 2009. The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism. *Aspects of Tourism Series*, Channel View Publications, Bristol

Smart Travel. 2015. *Pariške katakombe: carstvo mrtvih*. <https://smart-travel.hr/pariske-katakombe-carstvo-mrtvih/> (pristupljeno 01. lipnja 2024.)

Stone, Philip. 2006. A Dark Tourism Spectrum: Towards a Typology of Death and Macabre Related Tourist Sites, Attractions and Exhibitions. *Tourism: An Interdisciplinary International Journal* 54 (2): 145–160.

Šerić, Neven, Ante Mihanović, i Ante Tolj. 2020. Model for the Development of a Specialized Dark Tourist Product. *Transactions on Maritime Science* 9 (2). Split, Croatia:324-330

Šerić, Nina. 2017. USPOREDBA STANJA I MOGUĆNOSTI MRAČNOG TURIZMA U HRVATSKOJ I SVIJETU. *Završni rad. Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet*

Štajdohar, Tamara. 2021. Komparativna analiza mračnog turizma Hrvatske i Rumunjske. *Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet*.

Thakur, Dinesh. 2023. Dark Tourism: Exploring the Shadows: Unveiling the Allure of Dark Tourism. *LinkedIn*. <https://www.linkedin.com/pulse/dark-tourism-exploring-shadows-unveiling-allure> (pristupljeno 17. ožujka 2024.)

Travel News. 2022. Dark Tourism Comes to Light. *Travel News*. <https://www.travelnews.co.za/article/dark-tourism-comes-light> (pristupljeno 17. ožujka 2024.)

TripAdvisor. Père-Lachaise Cemetery. https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g187147-d188698-Reviews-Pere_Lachaise_Cemetery-Paris_Ile_de_France.html (pristupljeno 06. srpnja 2024.)

Turistička zajednica grada Vukovara. *Memorijalni turizam – Vukovarski noćturno*. <https://turizamvukovar.hr/istrazite/vukovarski-nockturno/> (pristupljeno 16. lipnja 2024.)

Turistička zajednica općine Lopar. *Izleti*. <https://lopar.com/izleti/> (pristupljeno 22. lipnja 2024.)

Turistička zajednica Vukovarsko-srijemske županije. *Spomen dom hrvatskih branitelja Vukovar*. <https://srijem-slavonija.eu/hr/sto-vidjeti-i-doživjeti/rekreacija/tenis/spomen-dom-hrvatskih-branitelja-vukovar-,125.html> (pristupljeno 18. lipnja 2024.)

United States Holocaust Memorial Museum. *Oradour-sur-Glane*. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/oradour-sur-glane> (pristupljeno 28. lipnja 2024.)

Urbain, Jean-Didier. 2003. *Tourisme de Mémoire. Un Travail de Deuil Positif*. *Cahiers Espaces* 80: 5–7.

Večernji.hr. 2024. *Kakve tajne kriju? Ovo su najukletiji dvorci u Europi, među njima je i jedan iz Hrvatske*. <https://www.vecernji.hr/vijesti/video-kakve-tajne-kriju-ovo-su-najukletiji-dvorci-u-europi-medu-njima-je-i-jedan-iz-hrvatske-1778731> (pristupljeno 26. srpnja 2024.)

Veliki Tabor. *Legenda o Veroniki Desiničkoj*. <https://www.veliki-tabor.hr/o-muzeju/pregled/legenda-o-veroniki-desinickoj/> (pristupljeno 26. srpnja 2024.)

Vukovar na dlanu. *Križ na ušću Vuke u Dunav*. <https://vukovarnadlanu.com/znamenitost/kriz-na-uscu-vuke-u-dunav/> (pristupljeno 18. lipnja 2024.)

Vukovarski vodotoranj – Simbol hrvatskog zajedništva. <https://vukovarskivodotoranj.hr/> (pristupljeno 18. lipnja 2024.)

Vukovarski vodotoranj – Simbol hrvatskog zajedništva. n.d. *Galerija*. <https://vukovarskivodotoranj.hr/galerija/> (pristupljeno 18. lipnja 2024.)

Waters, Michael. 2018. *Death as Entertainment at the Paris Morgue: In the Late 19th Century, Tourists Flocked to See Bodies and Guess How They Got There*. *Atlas Obscura*. <https://www.atlasobscura.com/articles/paris-morgue-public-viewing> (pristupljeno 03. srpnja 2024.)

Woolf, Max. 2023. *The Rise of Dark Tourism [2022 Study]*. *Passport Photo Online*. <https://passport-photo.online/blog/rise-of-dark-tourism/> (pristupljeno 11. svibnja 2024.)

Yuill, S. M. 2003. *Dark Tourism: Understanding Visitor Motivation at Sites of Death and Disaster*. *Master's thesis, Texas A&M University*

Zbor udruga veterana hrvatskih gardijskih postrojbi i Ivana Maslov. 2023. *Ratni turizam u RH - Potencijal za poboljšanje ponude i mogućnost zapošljavanja branitelja*. <https://tematskemreze-branitelji.hr/index.php/dokumenti1> (pristupljeno 15. srpnja 2024.)

Zhu, Jian, i He, Haiqun. 2008. A Brief Analysis of Dark Tourism Motivation. *Journal of Central South University (Social Science Edition)* 10, br. 1: 91-92.

POPIS ILUSTRACIJA

Tablica 1. Pet kategorija mračnog turizma s obzirom na motivaciju	7
Tablica 2. Motivi sudjelovanja u mračnom turizmu prema Dunkley	11
Tablica 3. SWOT analiza mračnog turizma Francuske	26
Tablica 4. Građevine na Golom otoku.....	36
Tablica 5. SWOT analiza mračnog turizma Hrvatske	42
Tablica 6. Stavovi ispitanika o mračnom turizmu (n=121)	57
Tablica 7. Značajna obilježja mračnog turizma (n=121).....	65
Tablica 8. Stupanj slaganja sa tvrdnjama o mračnom turizmu (n=121).....	65
Slika 1. Spektar mračnog turizma.....	4
Slika 2. Matrica ponude i potražnje mračnog turizma.....	8
Slika 3. Pet kategorija mračnog turizma prema Sharpleyu.....	9
Slika 4. <i>Morgue de Paris</i>	14
Slika 5. Grob Victora Noira.....	18
Slika 6. Pariške katakombe.....	20
Slika 7. Memorijalni centar Oradour-sur-Glane	21
Slika 8. Kosturnica Douaumont.....	23
Slika 9. Koncentracijski logor Natzweiler-Struthof	25
Slika 10. Chateau d'If.....	26
Slika 11. Vukovarski vodotoranj	32
Slika 12. Goli otok.....	35
Slika 13. Top JNA na Visu	38
Slika 14. Mirogojske arkade	39
Slika 15. Spomenik "Cvijet"	41
Grafikon 1. Dobna struktura ispitanika.....	53
Grafikon 2. Stupanj obrazovanja	54
Grafikon 3. Zanimanje	54
Grafikon 4. Bračni status	55
Grafikon 5. Mjesečna primanja	55
Grafikon 6. Asocijacije na pojam "mračni turizam" (n=121).....	56
Grafikon 7. Percepcija mračnog turizma (n=121)	56
Grafikon 8. Emocije vezane uz pojam "mračni turizam" (n=121)	58
Grafikon 9. Zainteresiranost za posjet odabranim područjima mračnog turizma (n=121)..	58
Grafikon 10. Broj posjeta lokalitetima prirodnih katastrofa.....	59
Grafikon 11. Broj posjeta lokalitetima povijesnih tragedija	60
Grafikon 12. Broj posjeta lokalitetima paranormalnih aktivnosti	60
Grafikon 13. Motivi za sudjelovanje u mračnom turizmu (n=95).....	61
Grafikon 14. Namjera posjeta mračnim lokalitetima u iduće tri godine (n=121).....	61
Grafikon 15. Interes za posjet odabranim lokalitetima u RH (n=121)	62
Grafikon 16. Atraktivnost odabranih destinacija RH (n=121)	63
Grafikon 17. Obilježja mračnog turizma (n=121)	64
Grafikon 18. Interes za mračnim destinacijama svijeta (n=121).....	67